

Eski Yakındoğu'nun Diploması Dönemi: Amarna Çağı ve Arşivi*

Cemal Yılmaz**

Yusuf Kılıç***

ORCID: 0000-0003-3475-054X

ORCID: 0000-0001-8024-8521

Öz

Amarna Çağı (MÖ 1390-1322) Eski Yakındoğu toplumları arasındaki diplomatik ilişkilerin ilk defa en yoğun biçimde yaşandığı dönem olarak nitelendirilmektedir. Bu süreçte Anadolu, Mezopotamya, Suriye-Filistin ve Kıbrıs (Alaşıa)'ta yer alan irili ufaklı pek çok devletin katılımıyla gerçekleşen diplomatik yazışmaların merkezi Mısır'dır. Bu yazışmaların yazılı olduğu tabletler bugün Amarna Mektupları olarak bilinmektedir. Mektuplar Sumerlilerin icadı olan Çivi Yazısı ile yazılmıştır. Dil olarak ise daha çok Akadca ve onun lehçeleri kullanılmıştır. Öte yandan az sayıda tablet de Hititçe ve Hurrice yazılmıştır. Bu yazışmaların yer aldığı arşiv Akhenaten'in yeni inanç sistemini tesis etmek için kurmuş olduğu başkenti Akhetaten kentinden gün yüzüne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amarna Çağı, Diploması, Amarna Mektupları

Gönderme Tarihi:20/04/2020

Kabul Tarihi:29/5/2020

* Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 2018SOBE014 numaralı proje ile desteklenen bu çalışmamız "Amarna Mektupları Işığında Akdeniz Dünyası'nın Siyasi Ve Sosyal Görünümü", (Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2020) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., E-Mail: cemalyilmaz_64@hotmail.com

*** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Mail: ykili@pau.edu.tr.

Diplomacy Period of the Ancient Near East: Amarna Age and Archive

Cemal Yılmaz**

Yusuf Kılıç***

Orcid: 0000-0003-3475-054X

Orcid: 0000-0001-8024-8521

Abstract

The Amarna age (1390-1322 BC.) is described as the first time that diplomatic relations between the ancient Near East societies were experienced in the most intense form. This process is dated between Egypt is the center of diplomatic correspondence with the participation of many states, large and small, in Anatolia, Mesopotamia, Syria-Palestine and Cyprus (Alaşıa). The tablets on which this correspondence was written are today known as the Amarna Letters. The letters were written in cuneiform, an invention of the Sumerians. As a language, Akkadian and its dialects were used more. On the other hand, a small number of tablets were written in Hittite and Hurrice. The archive containing these correspondence was unearthed from the city of Akhetaten, the capital Akhenaten had established to establish the new belief system.

Keywords: Amarna Period, Diplomacy, Amarna Letters.

Received Date: 20/04/2020

Accepted Date: 29/05/2020

Период дипломатии Древнего Ближнего Востока: архив эпохи Амарна

Резюме

Впервые дипломатические отношения между бывшими ближневосточными обществами стали наиболее интенсивными в эпоху Амарны (1390-1322 гг. До н.э.). В этом процессе Египет является центром дипломатической переписки с участием многих крупных и малых государств в Анатолии, Месопотамии, Сирии, Палестине и на Кипре (Алашия). Таблички с этим соответствием сегодня известны как Amarna Letters. Письма написаны на клинописи, изобретение шумеров. Что касается языка, то в основном используется акадский язык и его диалекты. С другой стороны, несколько табличек были написаны на хеттском языке. Архив, содержащий эту корреспонденцию, был обнаружен в столице страны Ахетатоне, которую Эхнатон создал для установления своей новой системы убеждений.

Ключевые слова: Эпоха Амарна, Дипломатия , Письма Амарны

Получено: 20/04/2020

Принято: 29/05/2020

Giriş

Amarna Çağı (MÖ 14. yy.), Eski Yakınoğu tarihinin diplomatik ilişkiler devri olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca tarihçiler tarafından Geç Tunç Çağı'nın bir evresini adlandırmak için isim olarak da kullanılmıştır. Bu dönemin diplomatik ilişkiler ağı Mısır'daki 18. Sülale firavunları III. Amenhotep, IV. Amenhotep, Smenkhare ve Tutankhamon ile Yakınoğu'nun siyasi teşekkülleri arasında yapılan yazışmalarla örölmüştür. Tarihçiler diplomatik yazışmalara katılan devletleri politik özelliklerine göre iki grupta toplamıştır. İlk grupta Mısır, Hitit, Hurri-Mitanni, Babil, Asur, Arzava ve Alaşia gibi devletler yer almakta olup, bunlara "büyük güçler topluluğu" adı verilmiştir. İkinci gruptakiler ise Suriye-Filistin coğrafyasındaki çok sayıdaki şehir devletinden oluşmakta ve bunlara da "küçük devletler" veya "vasallar" denilmektedir. Söz konusu bu siyasi teşekküller ile Mısır arasında gerçekleşen yazışmaların yazılı olduğu 382 kil tablet IV. Amenhotep'in Aton inancını tesis etmek için kurduğu yeni başkenti *Akhetaten* kentinden gün yüzüne çıkarılmıştır. Çivi Yazısı ve çoğunlukla devrin diplomasi dili Akadca ile yazılan bu belgeler Eskiçağ literatüründe Amarna Tabletleri veya Amarna Mektupları olarak adlandırılmaktadır.

1. Amarna Çağı

Amarna Çağı, Eskiçağ tarihinde uluslararası ilişkilerin "ilk defa en yoğun biçimde" yaşandığı dönem olarak tarif edilmektedir. Bu çağda Akdeniz Dünyası'nda yer alan irili ufaklı onlarca siyasi yapı arasında çeşitli konular çerçevesinde diplomatik yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalara kız istemeler, hediyeleşmeler, askeri yardım talepleri, doktor istekleri, altın istekleri, ticari ilişkiler ve daha pek çok şey konu olmuştur. Yazışmaları içeren arşiv, Araplar tarafından Beni Amran isimli yerel bir kabileden dolayı Tell-el Amarna olarak adlandırılan ve Akhenaten'in (IV. Amenhotep) yeni dini sistemini hayata geçirmek için kurmuş olduğu Akhetaten¹ kentinde köylülerin kaçak kazı yaptıkları esnada 1887 yılında bulunmuştur.²

¹ Trevor Bryce, Jessie Birkett Rens, *Atlas of the Ancient Near East From Prehistoric Times to the Roman Imperial Period*, New York and London: Routledge, 2016, 131.

² Jana Mynářová, *Language of Amarna- Language of Diplomacy Perspective on the Amarna Letters*, Czech Institute of Egyptology Faculty of Arts, Prague : Czech Institute of Egyptology, 2007, 15; Toby

Tarihi kayıtlara göre, MÖ 14. yüzyılda Akhetaten olarak adlandırılmış olan bu kent esasen Aten inancını hayata geçirmek için kurulmuştur. Bu inancın temel felsefesi eski Mısır tanrılarının reddi ve bunların yerine Aten adı verilen tanrının ön plana çıkarılması esasına dayanmaktadır. Güneş tanrısı olduğu ifade edilen ve güneş diski ile gösterilen³ Aten'in en büyük savunucusu ise hiç şüphesiz IV. Amenhotep'tir. Öyle ki bu firavun tanrı Aten'e bağlılığının göstergesi olarak ismini Akhenaten olarak değiştirmiştir. Kurmuş olduğu başkenti de yine Aten'in adına izafeten Akhetaten olarak adlandırılmıştır. Ancak Akhenaten sonraki Mısır firavunları nezdinde devletin itibarını zedeleyen ve Mısır'ın geleneksel inanç sistemine karşı hareket eden bir sapkın olarak nitelendirilmiştir. Bu düşünceden ötürü eskiçağ literatüründe Akhenaten için "heretik kral" tabiri kullanılmıştır. Fakat Akhenaten'i "ilk reformist kral" olarak nitelendiren tarihçiler de vardır.⁴

Görüldüğü üzere, bir din reformunun gölgesinde gelişen Amarna Çağı esasen Akdeniz Dünyası'ndaki çeşitli siyasi teşekküller arasında yaşanan diplomatik temaslardan dolayı adını duyurmuştur. Yaşanan gelişmelere bakıldığında ise bunların çeşitli konulara bağlı olarak oluştuğu görülmektedir. Daha çok devletlerarasında yapılan siyasi evlilikler, hediyeleşmeler, vasalların Mısır'dan askeri yardım talepleri, Suriye kıyısında yer alan vasalların birbirleriyle olan mücadeleleri gibi durumların yazışmalara konu olduğu görülmektedir. Yapılan yazışmaların merkezinde yer alan Mısır, bu dönemde Akdeniz Dünyası'nın en güçlü devletlerinden biri olarak algılanmaktadır. Buna zemin hazırlayan gelişme ise Hiksoslar'ın⁵ Mısır'dan kovulmasıdır. Hakikaten

Wilkinson, *Eski Mısır M.Ö. 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları, 2013, 330.

³ Nicholas Reeves, *Akhenaten: Egypt's False Prophet*, Thames & Hudsons, 2019, (e-book). 10.

⁴ Bkz: Bryce ve Ress, *Atlas of the Ancient Near East*, 131.; James Karl Hoffmeier, *Akhenaten and the Origins of Monotheism*, Oxford: Oxford University Press, 2015. 254.

⁵ Eski Mısır tarihinde 15. Sülaleyi kuran Hiksoslar'ın Mısır'ın yerli halkı olmadıkları, Asya kökenli bir kavim olan Hurrilerle akraba oldukları düşünülmektedir. Bununla birlikte tarihçiler arasında bu kavmin Hurri kökenli olmadığını ve onların Amoritlerle akraba olabileceğini dile getirenler de vardır. Bu iki sav hakkında kesinleşmiş bir bilgi henüz mevcut değildir. Bu halka verilen Hiksos ismine gelince. Bu kelime Grekçe'de "çoban hükümdarlar" manasına gelmektedir. Mısırlılar ise onlara "yabancı hükümdarlar" anlamına gelen "heka-hasu" adını vermişlerdir. Mısırlıların kullanmış olduğu bu adlandırma Hiksosların başka bir bölgeden gelmelerinden dolayı onlara tam anlamıyla uygun düşmektedir. Hakikaten döneme ait kaynaklardan edinilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda MÖ 2000'lerde Mısır'a doğru bir göç dalgasının olduğu ve bu insanların Mısır'a yerleşerek burada yaşamaya başladıkları anlaşılmaktadır. Zamanla güçlenen bu yabancı halk grubu MÖ 1700'lerde Mısır devlet yapısında meydana gelen zayıflamaları ve otorite boşluğunu fırsat bilerek kendi egemenliklerini tesis etmeye başlamış, böylece MÖ 1630-1520 yılları arasında yaşanacak olan Hiksos hakimiyeti tesis edilmiştir. Eski Mısır tarihçisi ve aynı zamanda bir rahip olan Manetho'nun verdiği bilgilere göre bu halkın Mısır'daki hakimiyeti onların doğudan bu bölgeyi işgal etmesiyle başlamıştır. Öyle ki bu kavim Mısır'a girdikten sonra ülkeyi tahrip etmiş, zamanla güçlendikçe yüzlerce yıllık tapınakları bile yakıp yıkmıştır. Bu sebeple Eski Mısır

Yeni Krallık Dönemi'nin (MÖ 1593-1069)⁶ başlamasıyla birlikte güçlü bir siyasi ve askeri kimliğe bürünen Mısır elde ettiği askeri başarılarla⁷ gücünü zirveye çıkarmış, devrin süper gücü haline gelmiştir. Öyle ki Mısır orduları bu dönemde Fırat kıyılarından güneydeki Nübye bölgesine kadar uzanmışlardı. Bunlardan ilki Yakınoğu krallıklarının nazarında büyük bir etkiye neden olurken, ikincisi ile de Nübye'nin altın madenleri Mısır hazinesinin emrine alınmıştır. Böylece Amarna Mektupları'nda da ifade edildiği gibi, altın Mısır'da kum gibi çok olmaya başlamıştır. Yeni Krallık Dönemi'nin fatih kralları sayesinde kazanılan bu zenginlikle Amarna Çağı'na giren Mısır, kısa zamanda gerçekleşen *Atonizme* adı verilen bir inanç reformu ile geçmişin ihtişamlı günlerinden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamıştır. Bu reform ile din-siyaset (Amon rahipleri ile siyasi iktidar) çekişmesi yaşanmış böylece Mısır'ın iç dinamikleri sarsılmaya başlamıştır.

Amarna Çağı'nın politik manzarasına esasen III. Amenhotep (MÖ 1390-1353) ve oğlu IV. Amenhotep (MÖ 1353-1336) şekil vermiştir. Öte yandan Moran'ın "Amarna Letters" adlı eserinde bazı mektupların Tutankhamon'a⁸ gelmiş olabileceği ihtimali

tarihinde Hiksos istilası bilinen en büyük istila olarak anılmış, onların geldiği doğu yönü ise yani Mısırlıların Asya adını verdikleri topraklar daima tehlike kaynağı olarak görülmüştür. Mısır'da otoriteyi ellerine alan Hiksoslar'ın ilk işi kendilerini Mısır'ın firavunları olarak ilan etmek olmuştur. Bu yabancı firavunların da ilkinin adı *Salitis* olup onların en ünlü krallarının adı *Hayan*'dır. Hiksoslar'ın Mısır'da buldukları zaman zarfında idare merkezi ise Aşağı Mısır'da yer alan *Avaris* kentiydi. Onlar Mısır'ı buradan idare etmişler ve yerli halka ağır vergiler ödetmişlerdir. Üstün savaşçı özellikleri ve atlı savaş arabalarını kullanmaları sayesinde onların bölge halkı üzerindeki hakimiyetleri kolay olduğu gibi bu egemenlik de uzun bir süre devam etmiştir. Onların Mısır'a bazı yenilikleri getirdikleri de ifade edilmektedir. Atlı savaş arabaları bunlardan biridir. Öte yandan Mısırlılar onların getirmiş olduğu savaş araç ve gereçlerini sonraki zamanlarda benimsemiş ve bu sayede düşmanı kendi silahlarıyla vurmuşlardır. Onların Mısır'dan kovulması ise Kamose ve ardından gelen Ahmose adlı firavunların liderliğinde gerçekleşmiş bunun ardından ise Mısır'da Yeni Krallık Dönemi başlamıştır. Bkz: Manfred Bietak, *Avaris The Capital of Hyksos Recent Excavations at Tell el Dab'a*, London: British Museum Press, 1996, VII.; Mario Liverani, *The Ancient Near East History, Society and Economy*, New York and London: Routledge, 2014, 235, 239.; Anthony J. Spalinger, *War In Ancient Egypt: The New Kingdom*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2005.; Ronald Wallenfels (ed.), *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students*, New York: Charles Scribner's Sons, 2000, 1:182.; Sophie Desplancques, *Antik Mısır*, çev. İ. Yerguz, Ankara: Dost Kitabevi, 2006, 68, 71.

⁶ Wilkinson, *Eski Mısır*, 16.

⁷ Bu fetihler özellikle III. Tutmosis (MÖ 1479-1425) zamanında yapılmıştır. Uzun süre tahtta kalmış olan bu firavun zamanında Mısır orduları Fırat kıyılarına kadar ilerlemiş ve böylelikle Mısır bir imparatorluk hüviyetine bürünmüştür. Charlotte Booth, *The Boy Behind the Mask Meeting the Real Tutankhamun*, Oxford: Newworld Publications, 2007, 2.; Wilkinson, *Eski Mısır*, 16.

⁸ Bu firavunun ismi Amarna Çağı'nda yaşanan inanç reformunun bir yansıması olarak Tutankhaten şeklinde idi. Burada bir isimler karmaşasına yer vermemek için bu firavunun en çok bilinen ismi olan Tutankhamon'u kullanmayı yeğledik. Burada bilinmesi gereken nokta onun isminin Amon taraftarlarınca eskiye dönüldüğünü göstermek için değiştirilmiş olmasıdır. Yani Aten zamanında kullanılan Tutankhaten ismi, Amarna Çağı'nın son bulmasıyla yani Amon'un dönüşüyle Tutankhamon'a devşirilmiştir.

üzerinde durulmasından hareketle dönemin tarihini Tutankhamon (MÖ 1332-1322⁹) zamanına kadar götürmek mümkündür. Eğer bu tespit doğru ise Amarna Çağı'nın yaşandığı zaman diliminde Mısır ülkesi için şu şekilde bir tablonun oluştuğu görülmektedir: Bu dönemin III. Amenhotep'in tahta çıkması ile (MÖ 1390-1353) başladığı anlaşılmaktadır. Bu firavun iktidarının otuz sekizinci yılında ölmüş ve tahtın meşru varisi olan oğlu Tutmosis¹⁰ de erken yaşta hayata gözlerini yummuştur. Ardından tek alternatif olan IV. Amenhotep (MÖ 1353-1336) tahta geçmiştir.¹¹ Bu firavun iktidarının 8. veya 9. yılında yeni başkent ve aynı zamanda Aten inancının merkezi olarak Akhetaten kentini kurmuş ve burayı devletin merkezi yapmıştır. Böylelikle Amarna Çağı esas kimliğini kazanmaya başlamıştır. Bu aşamadan itibaren yeni dinini tam anlamıyla uygulamaya koyan IV. Amenhotep adını "Akhenaten" olarak değiştirmiş ve güneş diskiyle simgeselendirilen Aten merkezli bir dünya kurmayı amaçlamıştır. Fakat firavunun erken ölümü üzerine oğlu olduğu tahmin edilen Smenkhare (MÖ 1336-1332) tahta geçmiştir. Çok kısa bir süre iktidarda kaldığı bilinen bu firavunun faaliyetleri hakkında pek bilgi bulunmamaktadır.¹² Smenkhare'den sonra küçük yaşta tahta çıkan Tutankhamon zamanında Amon taraftarlarının güçlenmesiyle birlikte Aten inancı yavaş yavaş sona ermiştir.¹³ Onun döneminde Teb kenti tekrar başkent yapılmış ve hazırlanan Restorasyon Steli ile Aten inancının izleri silinmeye başlanmıştır. Tutankhamon'un MÖ 1322 yılında ölümü üzerine ise Amarna Çağı sona ermiştir.¹⁴

⁹ Amarna Çağı'ndaki yazışmalara katılan Mısır Firavunlarının isimleri mektuplaşmalarda çeşitli şekillerde geçmiştir. Bunlar şu şekildedir: III. Amenhotep (prenomen: *Nb-mḥt-R'* = çivi yazısı karşılığı: *Nibmuarea/Nimmuria*); IV. Amenhotep (prenomen *Nfr-hprw-R'* = çivi yazısı karşılığı: *Naphur[u]Rea*), Namhurya; Smenkhkare (prenomen *ḥḥ-hprw-R'* = çivi yazısı karşılığı: *Hu'urea?*); Tutankhamon (prenomen *Nb-hprw-R'* = çivi yazısı karşılığı: *Nibhurirea*). Bkz: Anson F. Rainey, *The El-Amarna Correspondence 2 vol set, A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets, Vol 1*, HdO 110, Ed.; William M. Schniedewind, Leiden-Boston: Brill, 2015, 14, 15.; Namhurya için Bkz: EA 55, William L. Moran, *Amarna Letters*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1992, 127.

¹⁰ Bu Mısır prensinin ne zaman ve nasıl öldüğüne dair bir bilgi yoktur ancak onun bir rölyef üzerinde gösterilen resmi ve aynı zamanda onu uzanmış bir mumya formunda gösteren bir heykel günümüze ulaşmış olup bu eser Berlin Museum'da sergilenmektedir. Bu bilgiden hareketle III. Amenhotep'in Akhenaten'den başka bir oğlunun daha olduğuna dair bilgi edinmiş oluyoruz. Tutmosis adını taşıyan bu prensin zamansız ölümü üzerine tahta IV. Amenhotep geçmiştir. Bkz: Hoffmeier, *Akhenaten and the Origins*, 63, 64.

¹¹ Hoffmeier, *Akhenaten and the Origins*, 62.

¹² Moran, *Amarna Letters*, XXXIV.

¹³ Moran, *Amarna Letters*, XXIX

¹⁴ Buradaki firavunların dönemlerinin tarihleri Wilkinson, *Eski Mısır*, 16-17'den alınmıştır. Ayrıca bu dönemin tarihlendirilmesi konusunda farklı bir bakış açısı için de bkz: Amélie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu MÖ 3000-330*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, 1:254.

Amarna Çağı'nın sona ermesi ile Aton inancından eskiye dönüş arasında yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Buradaki en önemli nokta ise Akhenaten'in ölümünün ardından tahta çocuk yaşta bir kralın¹⁵ geçmesi ve bu gelişmenin Amon rahipleri tarafından çok iyi bir fırsat olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Onların kısa süre sonra bu firavunun Aten'i anımsatan ismi olan Tutankhaten'i Amon kültüne dönüşün bir göstergesi olarak Tutankhamon (Amon'un yaşayan temsilcisi)¹⁶ olarak değiştirmesini sağladıkları da ihtimal dâhilindedir.¹⁷ Firavunun çocuk yaşta olması ve Aten inancını savunan güçlü bir otoritenin kalmaması dini ve siyasi yapının yeniden rahiplerin denetimine girmesine imkân sağlamıştır. Nitekim gelişmelere bakıldığında Mısır'ın bu süreçte dinen ve siyaseten yeniden örgütlenmeye çalıştığı görülmektedir. Bunu mecburi bir durum olarak değerlendirmek mümkündür. Zira Hitit Devleti güç kazanmış ve Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki varlığı için tehlike oluşturmuştur. Dolayısıyla böyle bir ortamda din reformu ile uğraşmak bir kenara bırakılmış askeri ve siyasi açıdan güçlenmenin çareleri aranmaya başlanmıştır. Nitekim kısa bir zaman sonra asker kökenli Horemhép'in tahta geçmesi de malumun ilanı gibidir. Bu değişim süreci Amarna dininin ve Akhetaten kentinin terk edildiği, dolayısıyla da diplomatik yazışmalar döneminin bitiğinin açık göstergesi idi.

Amarna Çağı'nın merkezi olan Akhetaten'in terk edilmesiyle Teb kenti yeniden başkent yapıldığını ve Firavun Tutankhamon'a Amon rahiplerinin baskısıyla bir çeşit kanunname olan Restorasyon Steli¹⁸ ilan ettirildiğini ifade etmiştik. Bu stel ile birlikte

¹⁵ Tutankhamon ve Eskiçağ tarihinde küçük yaşta tahta geçen ve çocuk kral olarak nitelendirilen belli başlı kişiler hakkında bkz: Nurgül Yıldırım, *Filolojik Belgeler ve Arkeolojik Bulgular Işığında Eskiçağ'ın Çocuk Kralları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017.

¹⁶ Douglas J. Brewer and Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar*, çev. N. Uzun, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2011, 58.

¹⁷ Bu isim değişikliği dini bir anlam da taşımından dolayı önemlidir. Bilindiği üzere IV. Amenhotep de Aten inancını ortaya attıktan sonra ismini Akhenaten olarak değiştirmişti. Böylece diğer tanrılar geri plana atılmışlardır.

¹⁸ Bu belge *Restorasyon Steli/Yazıtı* olarak bilinmektedir. Bunun hazırlanmasındaki amaç Aten inancına son vermek ve Amon inancına yeniden dönüş sağlanmaktır. Zikrolunan yazıt Akhenaten'in ölümünün ardından Teb'in yeniden başkent yapılması üzerine Amon Tapınağı'na diktirilmiştir. Stel, Horemhép tahta çıkınca onun tarafından gasp edilmiş ve Tutankhamon'un adı silinerek yerine Horemhép'in adı yazılmıştır. Buna da Tutankhamon'un sapkın olduğu yönünde bir gerekçe gösterilmiştir. Bu muhtemelen Tutankhamon'un bir zamanlar Akhenaten'e inanmış olmasıyla alakalıydı. Bahsi geçen Stel G. Legrain tarafından Karnak'ta bulunmuş ve günümüzde Kahire Müzesi'nde korunmaktadır. Steldeki metin 1907 yılında G. Legrain, 1909 yılında ise P. Lacau tarafından yayınlanmıştır. Yazıtta yer alan metnin çevirisi ise aşağıda künyesini vermiş olduğumuz J. Bennett'in makalesinde yer almaktadır. Bkz: James B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton: Princeton University Press, 1969, 251, 252.; John Bennett, "The Restoration Inscription of Tut'ankhamūn", *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 25, No. 1, (Jun., 1939), Sage Publications.; David P. Silverman,

Akhenaten zamanında uygulamaya konulan Atenizme'ye dair izler silinmeye, heykeller ve diğer yapılar parçalanmaya başlanmıştır. Yani Eski Mısır tarihinin bu evresinde tasvir kırıcı hareket yaşanmıştır. Böylece Akhenaten'in yapmaya çalıştığı reform, Tutankhamon zamanında Restorasyon Steli ile resmen son bulmuştur. Ayrıca Tutankhamon'un kısa süren iktidarı hakkında çeşitli spekülasyonlar ortaya atılmıştır. Bunlardan en ilginç Tutankhamon'un Aten inancını canlandırma gayesinde olduğu ve bunu engellenmeye çalışan Amon taraftarlarının düzenlediği suikasta kurban gittiğidir.¹⁹

2. Amarna Arşivi

Amarna Arşivi, Eski Mısır'ın MÖ 14. Yy'da Yakınoğu saraylarıyla yaptığı yazışmaları içermektedir. Çivi yazısı ile yazılmış olan arşivdeki belgeler mektuplar, çeşitli türlere ait edebi²⁰ eserler ve bilimsel içerikli metinlerden oluşmaktadır. Bunlar arasında ise hiç şüphesiz diplomatik yazışmaları içeren mektuplar ayrı bir önem arz etmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Amarna Arşivi'nin gün yüzüne çıkarıldığı bölge, Firavun IV. Amenhotep'in, ölümü üzerine kaderine terk edilmiştir. Bu durum yerlilerin killi toprak bulmak ya da eski eser aramak amacıyla 1887'de²¹ yaptıkları kazılara kadar devam etmiştir. Nitekim Mısırlı yerliler bu kazılar sonucunda ahşap sandıklar, her tarafında benzer işaretlerin olduğu kil tabletler ve çeşitli tarihi eserler bulmuşlardır. Bulunan bu eserler çoğu batılı olan eski eser alıcılarına satılmıştır. Bunun ardından ise bölgede kaçak yollarla amatör kazılar yapılmaya başlanmıştır.²² Bu da tabletlerin kırılmasına veya tahrip olmasına neden olmuştur. Hatta tabletlerin büyük olanları daha çok para kazanmak amacıyla bilinçli bir biçimde birkaç parçaya bölünerek satılmış, bu da onların zarar görmesine yol açmıştır. Neticede bu kazılar sonucunda bulunan bazı tabletler yine kaçak yollarla satılmıştır. Bunları satın alan koleksiyonerlerden bazıları

Josef W. Wegner, Jennifer Houser Wegner, *Aknehaten and Tutankhamun Ravolution and Restoration*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archeology and Antropology Publishing, 2006.

¹⁹ Wilkinson, *Eski Mısır*, 269, 270.

²⁰ Amarna Arşivi'nden çıkarılan tabletler arasında edebi nitelikli olanların bulunması yazmanların yazı ve dil çalışması yaptığına bağlanmaktadır. Bu yüzden Mezopotamya yazınının en önemli ürünlerinden bazıları kopyalanarak Mısır'lı katiplerin kullanımına sunulmuştur. Bu tür tabletlerin içeriği ise şu şekildedir: Adapa Destanı, Akadca olan Nergal ve Ereşkigal Destanları'nın oldukça kısaltılmış versiyonları. David M. Carr, *Writing on the Tablet of the Heart Origins of Scripture and Literature*, Oxford: Oxford University Press, 2005, 51.

²¹ Moran, *Amarna Letters*, XIII.

²² Moran, *Amarna Letters*, XIII.; Rainey, *The El-Amarna Correspondence*, 1:1.

şunlardır: Rostovitz Bey, Rus Mısır bilimci Vladimir Golenischeff, Amerikan misyoner Chauncey Murch ve Asurbilimci Jules Oppert.²³

Daha önce ifade edildiği üzere, modern ismi Amarna olan bu kent bir başkent olarak inşa edilmiş olduğundan, devlet bürokrasisinin en önemli kurumlarının merkezi durumunda idi. Nitekim tabletleri ortaya çıkarmak için yapılan kazılar ilerledikçe buradaki saray ve onu çevreleyen belli başlı bürokratik yapılar da ortaya çıkarılmaya başlamıştır.²⁴ Ayrıca devrin diplomatik yazışmalarının yürütüldüğü bir yazışma ofisi ortaya çıkarılmıştır. Buraya yazışma ofisi denilmesinin sebebi ise bu civarda bulunan mühürlü bir tuğlada “*Yazışma Evi*” ibaresinin yer almasından kaynaklanmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki Mısır MÖ 14. yy’da yaşanan diplomasi çağında Yakınoğu ile yazışmalarını buradan yürütmüştür. Hiç şüphesiz Akdeniz Dünyası’nın irili ufaklı siyasi teşkilatlarının temsilcileri birbiri ardına buraya gelip gitmişlerdi.²⁵ Zira yapılan kazılar sonucunda tabletlerin büyük bir kısmının bu noktada bulunmuş olması da buna dair bir kanıt oluşturmaktadır.²⁶

3. Tell El-Amarna’da Yapılan Kazılar ve Tabletlerin Çıkarılması

Amarna Arşivi’nin zamanla tanınmaya başlanması burada akademik anlamda kazıların yapılmasını gündeme getirmiştir. Bu konuda ilk adımı Mısırlı otoriteler atmış olsa da ciddi bir başarı elde edilememiştir.²⁷ Mısırlıların ardından 1891-1892’de İngiliz Flinders Petri’nin²⁸ kazı çalışmaları başlamıştır.²⁹ Petri, Howard Carter, Jesse Haworth ve Martyn Kennard gibi kişiler tarafından maddi anlamda desteklendiğinden ekonomik açıdan sıkıntı çekmemiş ve kazılarını rahat bir biçimde devam ettirebilmiştir.³⁰ Ayrıca

²³ Moran, *Amarna Letters*, XIII, XIV.

²⁴ Yapılan arkeolojik kazılar Akhetaten kentinde iki saray daha olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunların kraliyet ailesinin bireylerinin konaklaması için yapıldığı düşünülmekte olup Kuzey Sarayı ve nehir kenarındaki Kuzey Köşkü olarak adlandırılmıştır. Bu bölgeden kent merkezine gelen bir kral yolu bulunuyordu ve kraliyet ailesinin ulaşımı için hizmet ediyordu. Anna Stevens, “The Archaeology of Amarna”, Oxford Handbooks Online, Online Publication Date: Mar 2015, 3. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935413.001.0001/oxfordhb-9780199935413-e-31>. (22.05.018).

²⁵ Stevens, “The Archaeology of Amarna”, 3.

²⁶ Barbara Mertz, *Temples, Tombs, and Hieroglyphs: A Popular History of Ancient Egypt*, Harper Collins e-book, 2007, 209.

²⁷ http://www.amarnaproject.com/pages/recent_projects/excavation/map.shtml. (20.06.2018).

²⁸ Petri’nin kazılarına dair detaylı bilgi için ayrıca bkz: <https://www.britannica.com/biography/Flinders-Petrie>; http://www.newworldencyclopedia.org/entry/William_Matthew_Flinders_Petrie; <http://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/archaeology/petriedigsindex.html>. (5.07.2018).

²⁹ Stevens, “The Archaeology of Amarna” 5.

³⁰ Stevens, “The Archaeology of Amarna” 6.

o, tek kazı sezonu boyunca, önce Merkez Şehir bölgesi adı verilen alanda yoğunlaşmış sonrasında ise bulunan çivi yazılı tabletleri göz önünde bulundurarak, yerel bir şahıs tarafından kendisine gösterilen bir alanda kazı yapmıştır.³¹ Petri bu alanda bir odanın içerisinde bir tablet parçası bulmuş ve duvarlar inşa edilmeden önce doldurulmuş olan yerde de bazı tablet parçalarını içeren iki çöp çukurunun yerini tespit etmiştir. Bu civarda bulunan tabletlerin Tell el-Amarna bölgesinde daha önce keşfedilen tabletlerden farklı olduğu gerçeğinin farkına varan Petri, burada daha fazla çivi yazılı tablet bulmak için büyük çaba göstermiştir. Çünkü keşfedilen belgeler arasında, bilimsel metinler-sözlükler ve yazı alıştırmalarının yapıldığı çalışma materyallerinin olduğu belirlenmişti. Bu türden belgelerin bulunması Amarna Arşivi'nde mektupların yanı sıra farklı içeriğe sahip tabletlerin varlığını ortaya çıkardığından, Petri bir hayli heyecanlanmıştır.³²

Petri'nin bulduğu ilk tablet bugün EA 354 olarak bilinmektedir. Bunun dışında bulduğu diğer tüm tabletler ise çöp çukuru adını verdiği yazışma ofisinin yakınlarındaki iki alanda bulunmuştur. Neticede Petri bir kazı sezonunda toplamda 22 tableti gün yüzüne çıkarmıştır.³³ Bulunan bu tabletler Oxford'daki Ashmolean Museum'a götürülmüştür. Bu tabletler ile yine bölgede bulunan bir silindir mühür A. H. Sayce tarafından çalışılmış ve yayınlanmıştır.³⁴

Bölgede kazı yapan bilim insanlarından biri de M. Chassinat'tır. O, 1903 yılında Fransa'nın Kahire'deki Doğu Arkeoloji Enstitüsü'nün bünyesinde başlatılan çalışmalara katılmış ve bu kazı sezonunda iki tablet bulmuştur.³⁵

1907 yılında ise German Oriental Society'nin (Deutsche Orient Gesellschaft=DOG) bünyesinde Ludwig Borchard tarafından kazılar yapılmaya başlanmıştır. Bu kazılar 1914'e kadar sürdürülmüş ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle çalışmalara ara verilmiştir. Almanlar yedi kazı sezonu boyunca Amarna'da kentin kuzey ve güney bölgelerindeki yerleşim bölgeleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Burada yapılan çalışmalar neticesinde iki tablet bulunmuştur. Bu iki tablet Egyptian Museum'un kataloguna kaydedilmiştir.

³¹ Mynářová, *Language of Amarna-Language of Diplomacy*, 33.

³² Mynářová, *Language of Amarna-Language of Diplomacy*, 34.

³³ Rainey, *The El-Amarna Correspondence*, 1:1.; Moran, *Amarna Letters*, XIII, XIV.

³⁴ Mynářová, *Language of Amarna-Language of Diplomacy*, 35.

³⁵ Rainey, *The El-Amarna Correspondence*, 1:1.; Moran, *Amarna Letters*, XIII, XIV.

Bununla birlikte 1921 yılına gelindiğinde Egyptian Exploration Society (EES)'ye mensup arkeolog ekibi Amarna'da keşif çalışmalarında bulunmuştur. Bu topluluğun bünyesindeki arkeologlar Thomas Eric Peet'in yönetiminde 1921-1924 yılları arasında yapmış oldukları kazılar neticesinde yalnızca bir tablet bulabilmişlerdir. Bunun ardından EES kazıları 1926'da yeniden başlamış ve 1937 yılına kadar³⁶ devam eden süreçte sekizi yazılı, ikisi ise yazısız olmak üzere toplam 10 adet tablet bulunmuştur.

Bununla birlikte Tell el-Amarna kentinin bir hayli uzağında bulunan Tell el-Heṣī'de³⁷ Fredrick Bliss tarafından 1891 yılında bulunan bir tabletin de yazı, dil, üslup ve form bakımından Amarna Tabletleri ile aynı olduğu belirtilmiştir.³⁸

4. Amarna Arşivi'ndeki Tabletlerin Muhteviyatı

Mevcut bilgilere göre, Amarna Arşivi'nden çıkarılan tabletlerin sayısı 382'dir. Bunların 350'si III. Amenhotep ile oğlu ve halefi Akhenaten'e, birkaç mektup da Smenkhare ile Tutankhamon'a yazılmıştır. Mektupların az bir kısmını ise Mısır'dan gönderilenler teşkil etmektedir.³⁹ Öte yandan Amarna Arşivi'nde mektupların haricinde bilimsel ve edebi içerikli belge türlerinin olduğunu da daha önce belirtmiştik.⁴⁰

Arşivde yer alan bilimsel içerikli tabletler grubuna kısaca değinecek olursak: Bulunan 382 adet tabletin 32'sinin⁴¹ bu grupta olduğu tespit edilmiştir. Çeşitli yazın türlerine ait bu metinlerin içerisinde en çok dikkat çeken Akadlılar'a ait "*Şar Tamhari Metinleri*"dir. Bu epik eser muhtemelen Mısırlı kâtiplerin yazı ve dil çalışmaları yapmaları için kopya edilmiştir.⁴² Bu grubun geri kalanı ise şu şekildedir: Mezopotamya geleneğine ait mit ve destanlar (EA 340? 356-59, 375?), hece işaretleri listesi (EA 348,

³⁶ Moran, *Amarna Letters*, XV.

³⁷ Tell el-Heṣī Filistin bölgesindeki Lakiša'da yer almaktadır. Bu bölge günümüz İsrail topraklarında kalmıştır. Flinders Petri burayı Kitabı Mukaddes'te geçen kentlerden biri olarak tanımlamıştır. W. F. Albright da aynı şekilde düşünmüş ve bölgenin Kitabı Mukaddes'te bahsedilen geçen Eglon olduğunu dile getirmiştir. Bölgede ilk kazılar 1890 yılında Flinders Petri tarafından yapılmaya başlanmıştır. 1891 yılına gelindiğinde ise kazılar Jones Bliss tarafından devam ettirilmiştir. Bkz: W.W. Flinders Petri, *Tell El Hesi (LACHIS)*, Published For The Committee of The Palestine Exploration Fund London 1891.; <http://ancientneareast.tripod.com/Hasi.html>. (27.05.2018.).

³⁸ Mynářová, *Language of Amarna-Language of Diplomacy*, 37, 38.; Moran, *Amarna Letters*, 356.

³⁹ Mısır'ın göndermiş olduğu mektuplar ise şunlardır: EA 1, EA 5, EA 14 Babil'e; EA 31 Arzawa'ya; EA 99, 162, 163, 190, 367, 369, 370 olarak numaralandırılan mektuplar ise Mısır'ın vasallarına gönderilmiştir. Bkz: Moran, *Amarna Letters*, XVII.

⁴⁰ Bryce ve Ress, *Atlas of the Ancient Near East*, 53.

⁴¹ Bryce ve Ress, *Atlas of the Ancient Near East*, 53.

⁴² Rainey, *The El-Amarna Correspondence*, 1: 3.

350, 379), sözcük listeleri (EA 351-54, 373), tanrı listesi (EA 374) gibi çeşitli edebi ve dini konuları ihtiva eden tabletler.⁴³ Belgeler arasında bulunan EA 341 numaralı tabletin içeriğinde ise Hurri kökenli bir hikâye yer almaktadır. Farklı bir tablet de EA 355 olup, bunun bir Mısır amuleti⁴⁴ olduğu düşünülmektedir. 14 tablet ise (EA 342-47, 349, 360-61, 372, 376-77, 380-381) çok fazla bozulmuş olmasından dolayı içerikleri tam anlaşılammıştır. Ayrıca EA 368'de hem Mısırcı sözcükler hem de bunların Babil çivi yazısı ile karşılıkları yer aldığından, bunun bir sözlük mahiyetinde olduğu düşünülmektedir. Bu bilgidен hareketle Mısır'da Babil dili ve Çivi Yazısı'na dair çalışmaların yapıldığı ve kâtiplere bu konuda eğitim verildiği söylenebilir. Bu açıdan Amarna Çağı'nda Mısır'da görev alan kâtiplerin edebi-bilimsel eserler üzerinden eğitildiği ve burada bir okulunun varlığı da akla gelmektedir. Öyle ki çalışmamıza konu olan Amarna Tabletleri'nde kullanılan dillere bakıldığında, bu yazışmalarda sadece devrin *Lingua Franca*'sı⁴⁵ yani "uluslararası dil" olan Akadca⁴⁶ ve onun lehçeleri değil,

⁴³ Amarna Arşivinde mektuplar dışında yer alan tabletler üzerine en kapsamlı çalışma Shlomo Izre'el tarafından yapılmıştır. Buna göre söz konusu belgelerin büyük çoğunluğu hece işaretleri listesi, sözcük listeleri, edebi metinler, mitler ve tarihi anlatılardan oluşmaktadır. Bkz: Shlomo Izre'el, *The Amarna Scholarly Tablets*, Groningen: Styx Publication, (Cuneiform Monographs, 9.), 1997, 2.

⁴⁴ Amulet Eski Mısırlılar başta olmak üzere çeşitli eskiçağ toplumları tarafından büyü vb. gibi şeyler ile çeşitli kötülüklerden korunmak için kullanılan nesnelere. En açık ifadeyle bu nesnelere muska olarak ifade edilebilir. Mısırlılar bizim amulet adını verdiğimiz nesnelere "korumak" anlamına gelen "meket, nehet, NA" ile iyi olmak, esenlik anlamına gelen "medja" isimlerini veriyorlardı. Amuletler için her türlü nesneyi kullanmak mümkündür. Bu açıdan Mısırlılar da amulet olarak çeşitli şekillerdeki nesnelere, insan vücudunun kısımlarını kullanmışlardır. Bunlar arasında ayak, el, baş gibi uzuvlar ile merdiven, bok böceği vb. şeyler amulet yapılarak insanlar tarafından bir kolye gibi taşınırdı. Muhtemelen bu nesnelere belirli tılsımlı ifadeler yazılıyor veya üzerine okunuyordu. Ian Shaw and Paul Nicholson, *Dictionary of Ancient Egypt*, London: British Museum Press, 2003, 30,31.; Ayrıca bkz: E. A. Wallis Budge, *Amulets and Superstitions*, London: Oxford University Press, 1930, 133-177.

⁴⁵ *Lingua Franca* terimi farklı dilleri konuşan insanların aralarında iletişim kurmak için kendi dili yerine farklı bir dili kullanmasına verilen isim olup diplomasi alanında kullanılmaktadır. Bu terim M.S. 15-19. yüzyıllar arasında İtalyan ve Fransız tacirler tarafından ticari işlerini kolaylaştırmak için Fransızca ile İtalyanca'nın sentezlenmesiyle meydana gelen konuşma dilinden geliyordu. Tarih boyunca Mısırcı, Çince, Fransızca, Grekçe, Latince, İbranice, Arapça gibi çeşitli diller belli dönemlerde *lingua franca* yani "ortak iletişim dili" olarak işlev görmüştür. Bunun ise Eskiçağ tarihindeki en güzel örneği Amarna Çağı'nda yapılan diplomatik yazışmalarda kullanılan Akadca'dır. Yakın dönemlerin *lingua francası*'nı ise İngilizce olarak ifade etmek mümkündür. Bu bilgilerden hareketle insanların tarih boyunca ortak bir iletişim diline ihtiyaç duydukları ve bunun da bir şekilde çözüme kavuşturdukları anlaşılmaktadır. Bkz: Eva Zikmundová, *English As A Lingua Franca: Theory And Practical Implications*, (Bakalářská práce), Západočeská Univerzita v Plzni Fakulta Filozofická, Plzeň 2016, 7,8.; *Lingua Franca* terimi ile alakalı geniş bilgi için ayrıca bkz: Karla Mallette, "Lingua Franca", *A Companion to Mediterranean History*, (edt. Pergrine Horden-Sharon Kinoshita), Oxford: Wiley Blackwell, 2014.

⁴⁶ Akad dili Semitik dillerden olup zamanla çeşitli kollara ayrılmıştır. Bu dilin ilk aşaması MÖ 2350-2000 yılları arasında ortaya çıkmış ve bu evresi için Akadca adlandırması yapılmıştır. MÖ 2. binyıla geldiğinde ise Akadca'nın iki temel lehçesi olan Asurca ve Babilce ortaya çıkmıştır. Asurca Kuzey Mezopotamya'da, Babilce ise Güney Mezopotamya'da yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bu diller de belirli tasniflere tabi tutulmuştur. Buna göre Asurca'nın MÖ 2000-1750 Eski Asurca, MÖ 1500-1000 Orta Asurca, MÖ 1000-600 Yeni Asurca olarak üç evreye ayrıldığı ifade edilmektedir. Babilce de Asur dili gibi üç evreye ayrılmış olup bunlar da şu şekilde belirtilmektedir: MÖ 1900-1500'de Eski Babilce MÖ 1500-1000'de Orta Babilce, MÖ 1000-600'de Yeni Babilce. Bunların ardından da yine bir Sami dili

aynı zamanda Hurri, Hitit, Kenan dillerinin⁴⁷ de kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu da Amarna yazışmalarının merkezi olan Mısır'da zikredilen dilleri bilen uzmanların görevlendirilmesini adeta zorunlu bir hale getirmiştir.

Bununla birlikte Amarna Arşivi'nde edebi-bilimsel içerikli tabletlerin olması Mısırlıların çevre toplumların medeniyet ve kültür değerlerine karşı ilgi duyduklarını da göstermektedir. Ayrıca Mezopotamya ve Anadolu halklarının birikimlerinin ürünleri olan destan, efsane, hikâye gibi eserlerin Mısır'a kadar ulaşmış olması kültürel yayılımı göstermesi açısından da dikkat çekicidir.⁴⁸

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Amarna Arşivi'nden çıkarılan tabletlerin kahir ekseriyeti mektup mahiyetindedir. Bunların çoğunu Mısır'a gönderilen mektuplar teşkil ederken, az bir kısmının ise Mısır'da yazıldığı belirlenmiştir. Mısırlılar tarafından yazılan ve muhataplarına yollanan “veya yollanmamış olan” bu mektupları şöyle tasnif etmek mümkündür: Babil'e yazılmış iki mektup; bunlar EA 1 ile EA 5 olarak bilinmektedir. Ayrıca bir envanter tableti; Arzava'ya EA 31; vasallara hitaben yazılan EA 99, EA 162-63, EA 190, EA 367, EA 369-70 numaralı tabletler. Bu noktada şu soru akla gelmektedir: Mısır'ın yazdığı bu mektuplar neden Amarna Arşivi'nde bulunmuştu veya neden sadece bunlar vardı? Bu soruya kesin bir cevap bulmak zor olsa da olasılıklara dayalı olarak bazı yorumlarda bulunmak mümkündür. Şöyle ki, Mısır yönetimi mühim meseleleri içeren mektupların bir kısmının kopyalarını yaparak kendi arşivinde muhafaza etmiş olabilir. Bununla ilgili bir başka düşünce ise neden sadece bu tabletlerin yer aldığıyla alakalıdır. Buna dair en makul açıklama Amarna Çağı'ndan sonra Akhenaten ve zamanına dair izlerin silinmeye çalışıldığı bir dönemde arşivde yer alan mektupların Mısır tarafından yazılanlarının yok edilmesi olarak yapılabilir. Bugün

olan Aramice'nin Yakınoğu'da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Benjamin R. Foster, *Before the Muses an Anthology of Akkadian Literature*, Bethesda, Maryland: CDL Press, 2005, 2.; Arami dilinin de Eski Aramice (yaklaşık olarak MÖ 850-612), Resmi Aramice (bu Emperyal Aramice olarak da ifade edilir) yaklaşık olarak MÖ 600-200, Orta Aramice (yaklaşık olarak MÖ 200- M.S.250), Geç ya da Klasik Aramice (yaklaşık olarak M.S. 200-1200) şeklinde belirli evrelere ayrıldığı ifade edilmektedir. Stephen A. Kaufman, “Aramaic”, *The Semitic Languages*, (ed. Robert Hetzron), New York and London: Routledge, 1997, 114-117. Aramilerin yayılım alanları için ise bkz. Hacı Çoban, “Arami Göçleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 29, 2011, 91-102. Diğer Semitik diller için bkz: Robert Hetzron (edt.), *The Semitic Languages*, New York and London: Routledge, 1997.; Gotthelf Bergsträsser, *Sami Dilleri Tarihi*, çev. H. Kılıç-E. Tanrıverdi, İstanbul: Anka Yayınları, 2006.

⁴⁷ Amarna Çağında yapılan diplomatik yazışmalardaki Kenan dillerinin tesirine dair bkz. Anson F. Rainey, *Canaanite in the Amarna Tablets A Linguistic Analysis of The Mixed Dialect Used By The Scribes From Canaan Vol. I-IV*, Leiden, New York, Köln: Brill, 1996.

⁴⁸ Moran, *Amarna Letters*, XV, XVI.

bilimsel ve edebi içerikli elde olan mektuplar ise ya önemsiz görülmüştür ya da gözden kaçmış olmalıdır.

Bu mektupların neden Amarna Arşivi'nde kaldığına dair kimi uzmanların düşüncesine göre ise EA 162 dışındaki vasal mektupları kopya değildir ve gönderilmemiştir. Yani mektup yazılmıştır ancak bir nedenden ötürü muhatabına iletilmediğinden arşivde kalmıştır. Mısırlılar tarafından yazılmış olan mektupların arşivde bulunmasına dair bir başka yorum ise şu şekildedir; mektuplar Mısır hiyeroglif yazısı ve Mısır dili yazıldıktan sonra devrin yazışma dili olan Akatça'ya tercüme edilerek çivi yazısıyla tabletlere aktarılmaktaydı. Prestijlerine düşkün mükemmeliyetçi insanlar olan Mısırlılar için kil tabletlere aktarma işleminin en iyi biçimde olması gerekmekte idi. Bu vesile ile arşivden çıkan tabletlerin de kopyalama esnasında geriye kalan örneklerden olduğu düşünülebilir.⁴⁹

5. Tabletlerin Muhafaza Edildiği Bazı Müze ve Koleksiyonlar

Amarna Arşivi'nin büyük bir kısmı 1887 yılından itibaren kaçak yollarla veya bilimsel kazılar neticesinde gün yüzüne çıkarılmıştır. Fakat ilk başlarda antika mahiyetinde düşünülmüş olan tabletler çeşitli koleksiyonerlere satılmış ve bu yüzden dünyanın dört bir tarafına dağılmıştır. Neyse ki kısa zaman içerisinde tabletlerin değeri anlaşılmış, yapılan bağışlar ve satın alma yollarıyla dünyanın önde gelen müzelerinin uhdesinde korumaya alınmıştır.⁵⁰ Nitekim Amarna Tabletleri'nin en geniş kataloğu Berlin'deki Vorderasiatische Museum'da olup, buradaki tabletlerin sayısı 202/203 adettir. Burada ikili rakam verilmesinin nedeni EA 128'in müze kataloğuna kaydedilmişken 1963 yılında kaybolmasından kaynaklanmaktadır. Bu grubu British Museum'a kayıtlı 96 adet tablet takip etmektedir. Küçük bir koleksiyon da Egyptian Museum'da muhafaza edilmektedir. İlginç bir durum olarak Amarna Arşivi'nin ortaya çıkarıldığı ve ev sahibi konumunda olan Mısır'da sadece 52 tablet vardır. Bu da kazıların daha çok batılı uzmanlar tarafından yapılmasından ayrıca tabletlerin kaçak yollarla Avrupa'ya kaçırılmasından kaynaklanmıştır. Tabletlerin yer aldığı bir başka önemli müze ise Oxford'daki Ashmolean Museum'dur. Buradaki tabletlerin sayısı 23'tür. Diğer yandan yedi tablet de dünyanın önde gelen müzelerinden biri olan

⁴⁹ Moran, *Amarna Letters*, XVII.

⁵⁰ Moran, *Amarna Letters*, XIII, XIV.

Paris'teki Louvre Museum'da bulunmaktadır ki, bu koleksiyonun altısı⁵¹ 1918 yılında G. Benedict tarafından ismi bilinmeyen bir kişiden alınarak müzeye getirilmiştir. Ayrıca tabletlerinin muhafaza edildiği bir diğer müze ise Metropolitan Museum'dur. Buradaki tabletler EA 15 ve EA 153⁵² olup bunlar 1924 yılında müze kataloğuna dâhil edilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere bazı tabletler de özel şahısların koleksiyonlarında yer almaktadır. Bunlardan biri olan Vladimir S. Golenishcheff'in koleksiyonunda bulunduğu düşünülen üç tabletin akıbeti beli değildi. Ancak Golenishcheff Eski Mısır medeniyetine ait diğer eserlerle birlikte bahsi geçen üç Amarna Tableti'ni de Rusya'daki Pushkin Museum'un kataloğuna devretmiş böylece bu tabletlerin izleri sürülmüştür. Bunların dışında bir tablet de yine bir koleksiyoner olan Revd. Chauncey Murch'te bulunmakta idi. Bu tablet ilerleyen süreçte Chicago'daki Oriental Institute'ün kataloğuna dâhil edilmiş olup, bugün EA 260 olarak bilinmektedir. Fakat bu tabletin Urbain Bouriant tarafından Julius Oppert'e gönderilirken kaybolduğu belirtilmektedir.⁵³ Tell el-Ḥesi'de bulunan ve EA 333 olarak numaralandırılan tablet de İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.⁵⁴

Bununla birlikte dünyanın önde gelen müzeleri Amarna Tabletlerine sahip olabilmek için adeta yarışmışlardır. Bu konuda en çok gayret edenlerin başında British Museum gelmektedir. Müze yetkilileri bu doğrultuda EA 378 no'lu tableti 1925 yılında antikacı Panayotis Kyticas'tan satın almış, EA 380 ise Percy E. Newberry tarafından 1926 yılında müzeye hediye edilmiştir. Böylece British Museum'daki tabletlerin sayısı 95'i bulmuştur.⁵⁵ 1933 yılına gelindiğinde ise Bürüksel'deki Musees Royaux d'Art et d'Histoire Müzesinin bir tableti Jean Capart'ın gayretleri sonucunda kataloğuna dâhil ettiği görülmektedir.⁵⁶

⁵¹ Satın alınan bu tabletler şunlardır: EA 362, EA 364, EA 367, EA366, EA 363, EA 365. Bunların alınmasıyla Louvre Museum'daki tablelerin sayısı 7'ye çıkmıştır. Bkz: Mynářová, *Language of Amarna-Language of Diplomacy*, 37.

⁵² Moran, *Amarna Letters*, XIV, 37, 240.

⁵³ Mynářová, *Language of Amarna-Language of Diplomacy*, 36, 39.

⁵⁴ Rainey, *The El-Amarna Correspondence*, 1:1; Moran, *Amarna Letters*, XIII, XIV.

⁵⁵ <http://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/amarna/cuneiform2.html>. (22.06.2018).

⁵⁶ Mynářová, *Language of Amarna-Language of Diplomacy*, 38.

6. Amarna Tabletlerinde Dil Ve Yazı

MÖ 14. yüzyılın Akdeniz Dünyası'nda yaşanan diplomasi çağında kullanılan yazı türü olan çivi yazısıdır. Nitekim bu dönemde yapılan yazışmalar sayesinde çok geniş bir alanda yoğun bir çivi yazısı kültürü yaşanmıştır. Öyle ki bu yazı türü hiyerogliflerin ana vatanı olan Mısır'a kadar ulaşmıştır. Böylece Sumerliler'den beri süregelen çivi yazısı geleneği Akad, Babil, Asur, Hitit, Hurri, Mitanni, Alaşia, Suriye-Filistin ve nihayetinde Mısırlıların katkısıyla zenginlik kazanmıştır.

Amarna yazışmalarının dili ise Akadca ve onun lehçeleridir.⁵⁷ Amarna diplomasisinde Akadca ve onun lehçelerinin kullanılmasında en önemli neden Akadlıların geniş sınırlara ulaşmalarıdır. Bu konuda özellikle Sargon'un öncü olduğu anlaşılmaktadır. Onun temellerini attığı Akad Devleti'nin⁵⁸ (MÖ 2334-2279) çevresel açıdan genişleyip bir imparatorluk halini almaya başlamasıyla birlikte onların dilinin de bu yayılıma bağlı olarak geniş bir alanda kullanıldığı, ilerleyen süreçte de diplomasi dili haline geldiği düşünülmektedir. Bu noktada Akadlılar'ın, yazıtları iyi bir siyasi propaganda unsuru olarak kavradıkları ve bunu kültürel yayılımda güçlü bir araç olarak kullandıkları da anlaşılmaktadır. Nihayetinde bu ve benzeri politikalarla

⁵⁷ Shlomo Izre'el, "The Amarna Glosses: Who Wrote What for Whom? Some Sociolinguistic Considerations", *Israel Oriental Studies 15*, (Eds. Shlomo Izre'el, Rina Drory) Leiden: Brill, 1995, 101.

⁵⁸ Sargon'un (MÖ 2334-2279) liderliğinde Babil'in kuzey kısımlarında kurulan Akad Devleti Sami kökenli bir teşekküldür. Sargon'un devleti Erken Sumer Dönemi'nin sona ermesinin ardından "Agade" adı verilen şehirde güçlü bir siyasi yapı olarak ortaya çıkmıştır. Devletin adı da bu şehrin isminden ileri gelmektedir. Agade kentinin lokalizasyonu ise henüz yapılamamakla birlikte bunun Dicle ve Diyala nehirlerinin kesiştiği yerde olduğu düşünülmektedir. Bu bölge merkez olmak üzere ilerleyen süreçte peyderpey Ön Asya dünyasında hâkimiyetlerini sağlamaya başlayan Akadlılar en geniş sınırlara Sargon'un torunu Naram-Sin (MÖ 2254-2218) zamanında ulaşmıştır. Doğuda Elam'a, güneyde Anadolu'nun iç kısımlarına, batıda Akdeniz'e kadar ulaşan büyük bir imparatorluk meydana gelmiştir. Ancak devletin bu kadar geniş sınırlara ulaşması bunun kontrolünü de güçleştirmiş Naram-Sin'in ölümünden sonra isyanlar yüzünden toprak kayıpları yaşanmaya başlamıştır. Naram-Sin'in oğlu Şar-kali-Şarri (MÖ 2217-2193) zamanında devlet yıkılmıştır. Devleti yıkıma götüren temel sebep Mezopotamya başta olmak üzere çeşitli yerlerde isyanların çıkmış olmasıdır. Buna ek olarak devletin devamlılığını sağlayacak bürokratik yapılanmanın yetersiz kalması, sınırların genişlemesine bağlı olarak farklı ulusların nüfusa dâhil olması ve bunları bir arada tutmanın zorluğu ayrıca kaynakları yerinde kullanamama gibi nedenler çöküşü hızlandırmıştır. Son darbeyi ise Zagros Dağları civarından gelen Gutiler vurmuştur. Akadlıların kısa süren bu hâkimiyetleri döneminde Yakındoğu toplumlarına önemli tesirleri olmuştur. Bunun en güzel örneği Ön Asya dünyasında Akad dilinin derin bir şekilde kökleşmesi ve bunun yüzlerce yıl çeşitli toplumlar tarafından diplomasi dili olarak kullanılmış olmasıdır. Hatta yıkılışlarından neredeyse bin yıl sonra yaşanan Amarna Çağı'nda bile devletlerarası yazışmalarda Akadcanın kullanılmış olması onların Yakındoğu'da bırakmış oldukları tesirin ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Bryce ve Röss, *Atlas of the Ancient Near East*, 73.

Mezopotamya'nın kültürel anlamda Samileştirilmesi peyderpey devam etmiş ve Akad dili uluslararası geçerliliği olan bir dil haline gelmiştir.⁵⁹

Hakikaten Akadlıların egemen oldukları bölgelerdeki farklı toplumlar Akad dilini ve lehçelerini uzun yıllar kullanmaya devam etmişlerdir. Bu durum zamanla siyasi ve sosyal düzende ortak bir iletişim diline ihtiyaç duyulmaya başlanmasından dolayı gelenek halini almıştır.⁶⁰ Akadca ise bunun için en uygun tercih olmuştur. Çünkü geniş bir bölgede söz sahibi olan Akadlıların dili “tanınırlık kazanmış” ve buna bağlı olarak da gelişen sosyo-politik ortamda uluslararası yazışmalarda gerekli olan ortak iletişim dili ihtiyacına bir cevap olarak görülmüştür. Böylece Akadca bir diplomasi dili haline gelmiştir. Akadlılar zamanından beri devam eden bu süreç sayesinde Akdeniz Dünyası'nda yer alan irili ufaklı siyasi yapılar bu ortak diplomasi diliyle iletişim kurabilmişlerdir. Ayrıca Akad dili ile yazılan tabletlerin bulunduğu yerlere dikkate alındığında bu durumun uzun yıllar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu yerlerden bazıları şu şekildedir: *Alalah*, *Tel el-Amarna*, Nagar'da yer alan *Tell Barag*, *Emar*, *Nuzi*, *Van Tuşpa* (I. Sarduri'ye ait bir yazıt MÖ 832-825)⁶¹, *Ugarit*.⁶²

Öte yandan Amarna Arşivi'ndeki tabletler incelendiğinde Akadcanın yanı sıra onun lehçeleri olan Babilce ve Asurcanın da MÖ 2. binyılda geniş bir alana yayılarak kozmopolit bir kültürün dili haline geldikleri, buna bağlı olarak da uluslararası alanda ve yerel düzeyde kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Hatta bunlardan Asurca zamanla Yukarı Mezopotamya'dan Orta Anadolu'ya kadar yayılım göstermiştir.⁶³ Akadca ve lehçelerinin bu şekilde Yakınoğu'da yayılım göstermeleri büyük bir Sami kültür genişlemesinin yaşandığını ortaya koymaktadır. Böylece Amarna yazışmalarında Akadca'nın yanında lehçeleri olan Asurca ve Babilcenin de yer alma nedeni anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Gökhan Kağnıcı, “Kral Yazıtlarındaki Propaganda Biçimleri: Er Hanedanlar Döneminden Eski Babil'in Sonuna Kadar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy.27, (2017): 127,128.; Bryce ve Ress, *Atlas of the Ancient Near East*, 73.

⁶⁰ Bryce ve Ress, *Atlas of the Ancient Near East*, 73 -74.

⁶¹ Yazıtın dili ve muhtevasına dair geniş bilgi için bkz. Yusuf Kılıç-Elvan Eser, “Urartu Yazıtları Işığında Din-Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Not”, *Pamukkale Üniversitesi Belgi Dergisi*, sy.12, (2016): 269.

⁶² Bryce ve Ress, *Atlas of the Ancient Near East*, 53-57.

⁶³ Moran, *Amarna Letters*, XVIII.; L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015, 31.

Bunların yanı sıra Arşiv'deki birkaç mektubun ise Hitit ve Hurri dilleriyle yazılmış olduğu görülmektedir. Bunlar EA 24 (Hurrice) ve EA 31-32 (Hititçe)'dir.⁶⁴ Verilen örneklerden de görüleceği üzere, bazı devletlerin kimi zaman bilinçli olarak yazışmaların temel dili olan Akadca'yı kullanmayıp farklı bir dil tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri de Hurri-Mitanniler'dir. Onların Mısır'a gönderdikleri pek çok mektup Akadca olduğu halde EA 24'ü Hurrice kaleme almışlardır. Öte yandan Amarna Arşivi incelendiğinde içerisinde Hurrice sözcük ve kavramların bulunduğu başka mektupların varlığına da rastlanmıştır. Hatta tabletlerde yer alan bu yoğun Hurrice tesirinden dolayı batı literatüründe "Hurro-Akadian" tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu iki dilin mektuplarda aynı anda yer alması onların karma dille yazılmış olduğu anlamına gelmektedir. Amarna Arşivi'nden çıkarılan ve Hurro-Akadian olarak nitelendirilen mektuplar şunlardır: Asur'dan EA 16, Mitanni'den EA 17, 19-23, 25-30, Hititler'den EA 41-44, Ugarit'ten EA 45-49, Nuhaşşe'den EA 51 ve Qatna'dan EA 52-55 ile Amurru'dan gelen EA 156-161, 164-171.⁶⁵ Bu mektuplarda Hurri dilinin baskın olması onların kültürünün mektupların yazıldığı bölge toplumları üzerinde önemli derecede etki bıraktığını ortaya koyması açısından önemlidir. Arşiv'de Hurri dilinin son örneğine ise EA 341⁶⁶ numaralı tablette rastlanılmaktadır. Bu tabletin muhtevasında "Keşşi'nin Hikâyesi" adını taşıyan Hurri kökenli bir anlatı yer almaktadır.⁶⁷

Arzava'ya ait mektuplarda Hititçe'nin kullanılmasına gelince; bu durum daha farklı bir özellik arz etmektedir. Arzava Beylikleri ile Hititler tarihleri boyunca düşman ve rakip devletler olmuşlardır. Bağımsız bir devletin doğası gereği kendi dilini kullanması beklenirken, Arzavalılar Amarna Çağı'nda Mısır'a göndermiş oldukları mektupları Hitit diliyle yazmışlardı. Bu, anlaşılması oldukça zor bir durumdur. Arzava krallarının neden böyle bir şey yaptıkları belki de hiç bilinemeyecektir. Bu konuda Hititçe'nin Arzava bölgesinde⁶⁸ baskın bir dil olarak varlık göstermiş olması akla gelmektedir. Bununla

⁶⁴ Moran, *Amarna Letters*, XIX.

⁶⁵ Moran, *Amarna Letters*, XX.

⁶⁶ Moran, *Amarna Letters*, XVI.; Bu tablette yer alan metin için "Keşşi'nin Hikayesi" adı verilmiştir. Bkz: Izre'el, *The Amarna Scholarly Tablets*, 111.

⁶⁷ Issam K. H. Halayaqa, *A Comparative Lexicon of Ugaritic and Canaanite*, Münster: Ugarit-Verlag, 2008, 20.

⁶⁸ Arzava Memleketi'ne dair bilgilerin yer aldığı kaynaklardan bu ülkenin Batı Anadolu'da ve Güneybatı Anadolu'da topraklarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bölge hakkında ilk bilgiler ise I. Hattuşili (MÖ 1650-1620) zamanına ait yazılı kaynaklardan edinilmektedir. Buna göre I. Hattuşili'nin iktidarının üçüncü yılında buraya bir sefer yapılmıştır. Daha sonraki süreçte Hitit kaynaklarında geçen Arzava tabirinin bazen geniş bir bölgeye atfen kullanıldığı, bazen de beş krallık veya devletin bulunduğu alanı

birlikte Arzavalıların Akadca'yı kullanmamış olmaları da onların Akad kültürünün etki alanından uzak kalmış olmalarıyla izah edilebilir. Netice olarak, Arzavalıların yazışmalardaki dil tercihi MÖ 3. binyılda yaşamış olan Akad İmparatorluğu'nun yayılım alanı veya kültürünün baskın olduğu bölgenin sınırları hakkında da bir fikir oluşmasına yardımcı olmaktadır.

Bunların yanı sıra Amarna Mektupları'nın linguistik analizlerinin yapılmasının ardından yazışmalarda kullanılan diller hakkında daha farklı bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre tabletlerin bazılarında Kenan Bölgesi'nin yöresel dilleri/lehçeleri olarak ifade edilen kullanımlar da tespit edilmiştir.⁶⁹ Bu tür dil özellikleri gösteren mektuplar ise vasallara ait olanlardır.

Amarna Mektupları'nın dili konusunda üzerinde durulması gereken bir başka ayrıntı da mektuplarda kullanılan açıklayıcı ifadelerdir. Bu kullanım, mektupların diplomatik haberleşme mahiyetinde olmasından ve bilhassa farklı coğrafyalarda yaşayan, dilleri ve kültürleri ayrı olan siyasi yapılar arasındaki yazışmalar olmasından dolayı herhangi bir anlam karmaşasına veya yanlış anlaşılmalara mahal vermemek adına yapılmış bir zorunlu ihtiyaç olmalıdır. Tabletlerde net bir biçimde görülen açıklayıcı ifadeler genellikle bir yöreye özgü terimler yazıldığında, Batı Semitik⁷⁰ ve Hurrice kelimeler kullanıldığında, aynı zamanda Sumerce logogramların açıklamalarını yapma ihtiyacı

ifade etmek için spesifik anlamda yer aldığı görülmektedir. Bu ülkeler ise: Arzava, Mira-Kuvaliya, Seha Nehri Ülkesi, Vilusa, Hapalla olarak ifade edilmektedir. Bu şekilde belirtilen Arzava Memleketi'nin Hititler'le genellikle problemleri bir ilişkisinin olduğu bilinmektedir. Öyle ki MÖ 14. yy.'ın ilk yarısında Arzava kuvvetleri Hititlerin güney batıda yer alan topraklarını istila etmiştir. Bu ise III. Tudalya'nın zamanına rastlamaktadır. Fakat II. Murşili (MÖ1321-1295) zamanında Arzava ülkesi Hititlerin vasal bölgesi haline gelmiştir. Arzava ülkesindeki politik durumu tarihi süreç içerisinde bu minvalde şekillenmiştir. Bölgede yaşayan halkın kökene bakıldığında ise çoğu bilim insanına göre bu halklar Luvi dili konuşmaktadır ve yine Luvi menşeli krallar tarafından yönetilmektedir. Bunun aksini savunan I. Yakuboviç'e göre ise bölge Arzava Proto Karya halklarınca bir araya getirilmiş siyasi bir birlikteliktir. Bunların ise Hint-Avrupalı halkların bölgeye gelmesinden çok daha evvel burada yaşadıkları ifade edilmektedir. Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia the Near East from the Early Bronze Age to the Fall of The Persian Empire*, New York: Routledge, 2009, 74.; Bryce ve Rössler, *Atlas of the Ancient Near East*, 121.; Ayrıca bkz: Serkan Demirel, "M.Ö. II. Binyıl Batı Anadolu'sunda Yer Alan Arzava Ülkeleriyle İlgili Coğrafik Değerlendirme" *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, sy. 5, 2012; Yusuf Kılıç, Serkan Başol, Elvan Eser, "Mira-Kuvaliya'dan Miryokefalon Zaferi'ne Çivril ve Yöresi", *Çivril Tarihi ve Miryokefalon Zaferi*, (Ed. Yusuf Kılıç, Turgut Tok), Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2020, 14-15.

⁶⁹Amarna Tabletleri'ndeki Kenanca kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Anson F. Rainey, *Canaanite in the Amarna Tablets A Linguistic Analysis of The Mixed Dialect Used By The Scribes From Canaan Vol. I-IV*, Leiden, New York, Köln: Brill, 1996; Ronald Youngblood, "Amorite Influence in a Canaanite Amarna Letter (EA 96)", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No.168 (Dec. 1962), 27.

⁷⁰ Semitik Diller hakkında ayrıntılı bilgi için şu kaynağa bkz: John Huehnergard, Na'ama Pat-El (Eds.), *The Semitic Languages*, London and New York: Routledge, 2019.

duyulduğunda kâtipler tarafından başvuru bir yöntem olarak göze çarpmaktadır. Bu konuda Filistin bölgesinde bir şehir devletinin yöneticisi olan Šuwardata'nın Amarna Arşivi'ndeki EA 366 nolu mektubunu örnek olarak vermek mümkündür. Šuwardata'nın bu mektubunun 12.-15. satırlarında bir fiilin açıklaması yapılmıştır. Bahsi geçen metnin ilgili kısmında “yi-na-aš-ši //na-aš-ša-a”⁷¹ ifadesindeki ilk kısım Kenan dillerine ait olup isyan etmek⁷² anlamına gelmektedir. İkinci kısmında ise bu fiili açıklama ihtiyacı duyulmuş ve daha anlaşılır bir biçimde (Akadca) yazılmıştır. Metnin genelinde Kenan dilinin hâkim olması ise açıklayıcı ifadelerin kullanımını arttırmış gözükmektedir. Bu doğrultuda aynı metnin 24. satırında da bir fiilin açıklamasının yapıldığı görülmektedir. Burada ise yardım çağırma anlamına gelen “šu-ni-ma in₄-né-ri-ru/na-az-a-qú” ifadesi yer almaktadır. Mektubun bir başka açıklama ifadesi de bir zamire ait son ek olarak tarif edilmiştir. Tablet 34. satırında geçen “a-na ZAG!.HI.<A>-ši\up-sí HI.<A ifadelerindeki “up-sí HI.” “sınır, komşu olmak” manasına gelmektedir.⁷³ Amarna Mektupları arasında önemli bir yer işgal eden Amurrularla ilgili de bazı mektuplarda açıklayıcı ifadeler kullanılmıştır. Nitekim EA 170 numaralı mektup Amurru lideri Aziru'ya ait olup, onun Mısır'ı ziyaret ettiği bir dönemde kendi memleketinden yazılmıştır. Bu mektubu ilginç kılan nokta ise içerisinde çok sayıda Hurrice ifadenin yer almasıdır. Sami kökenli oldukları bilinen Amurruların Hurri dilini kullanmış olmaları Aziru'nun veya mahiyetinde yer alan kişilerin (kâtiplerin) bu dili bildiklerinin bir göstergesidir. Bu noktada mektubu Mısır'da kimin okuduğu sorusu da akla gelmektedir. Meselenin bu kısmına dair üç olasılık ifade edilebilir. Birincisi Aziru'nun kendisinin, ikincisi mahiyetindekilerden birisinin,⁷⁴ son olarak ise mektubu yazan kişinin bizzat tableti getirip kralın huzurunda okumuş olmasıdır. Aziru'ya gelen bu mektupta⁷⁵ Hititlerin bölgede görülmeye başlamasından bahsedilmekte ve Akadca bir ifadenin Hurrice açıklaması yapılmaktadır. Böylece Aziru'nun Hurri dilini bildiği yönündeki ihtimaller

⁷¹ Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:1244.

⁷² Moran, *Amarna Letters*, 364.

⁷³ Izre'el, “The Amarna Glosses: Who Wrote What for Whom? Some Sociolinguistic Considerations” 103-105.

⁷⁴ Aziru ile birlikte Mısır'a giden mahiyetinin en azından 5'inin ismi mektubun sonunda verilmiştir. Bunların adlarından hiçbirinin Hurri kökenli olmadığı anlaşılması ve mektupta Hurrice içerikli açıklamaların yer alması bunu kimin okuyacağı ve anlayacağı sorusunun doğmasına neden olmuştur Izre'el, “The Amarna Glosses: Who Wrote What for Whom? Some Sociolinguistic Considerations” 107. Buradaki isimler şu şekildedir: *Rabi-’ilu*, *’Abdi-URAS*, *Binana*, *Rabişidqi*, *’Anatu*. Mektubu yazanlar ise *Ba’luya* ve *Beti-ili*’dir. Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:7, 833, 835.

⁷⁵ Bu mektup EA 170’tir. Detaylı bilgi için bkz: Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:7, 832-835.

kuvvetlenmektedir. Çünkü Akadca bir ifadenin⁷⁶ Hurrice açıklamasının yapılması bu dilin Akadca'dan daha çok anlaşıyor olduğunun bir kanıtıdır. Bununla birlikte Aziru'nun bu seyahatten dönüşünde Hurri dilinin konuşulduğu Tunip şehrine saldırması onun bu bölge ve Hurri dili hakkında bilgi sahibi olduğunu desteklediği gibi, Tuniplilerin de Amurruların çıkarını zedeleyen bir faaliyette bulunduğunu göstermektedir.⁷⁷

Šuwardata ve Aziru'nun mektuplarında yer alan ifadelere benzer bir örnek de Arzava Krallığı'ndan Mısır'a gönderilmiş olan EA 32'de⁷⁸ görülmektedir. Burada açıklayıcı ifade olarak değerlendirilen kısım mektubu yazan kâtip tarafından yazılmıştır. Arzavalı görevli muhatabı olan meslektaşına öncelikle iyi dileklerini iletmış, ardından da kendilerine yazılacağı zaman bunun Hititçe kaleme alınmasını istemiştir. Bu cümleden Mısır'da Hititçe'yi bilen bir görevlinin olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹

Açıklayıcı ifadelerle dair son örneğimiz ise Mısır firavunu tarafından bir vasalına yazılan EA 369 no'lu mektupta yer almaktadır. Gezer'in yöneticisi Milkulu'ya gönderilen bu mektubun altın, gümüş, elbise ve saki kadınların talep edildiği kısmında açıklayıcı ifadelerle yer verilmiştir. Metnin 8. satırında yer alan ifade şu şekildedir: “*MUNUS.DÉ // ša-qi-tu₄ SIG₅*” “iyi saki kadın”. Burada Sumerce kelimenin saki kadın manasına geldiğinin Akadçası da verilmiştir. Böylece Sumerce kavramın açıklaması yapılmıştır. Buna ek olarak mektubun üzerinde yapılan dilbilimsel analizler bu metnin Mısır'ın yerlisi bir görevli tarafından yazılmadığını ortaya koymuştur.⁸⁰

Mektupların dili üzerinde yapılan analizler sonucunda bazı kavramların ortaya çıktığı da görülmektedir. Bunlardan biri daha önce kısmen değindiğimiz Suriye'nin kuzeyinden gelen bazı mektuplarda kullanılan dile atfen söylenmiş olan Hurrice-Akadca ifadesidir. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere bahsedilen mektuplarda hem Hurrice hem

⁷⁶ Buradaki ifade EA 170'in 11. satırındaki “*ù pa-ni-šu-nu ša-bat // zu-zi-la-ma-an*” bölümü olup ilk kısımda yer alan *ù pa-ni-šu-nu ša-bat*'in açıklaması yapılmıştır. Bkz Rainey, *The El-Amarna Correspondence*, 1:832.; Izre'el, “The Amarna Glosses: Who Wrote What for Whom? Some Sociolinguistic Considerations”106.

⁷⁷ Izre'el, “The Amarna Glosses: Who Wrote What for Whom? Some Sociolinguistic Considerations”106, 107, 108.

⁷⁸ Bkz: Moran, *Amarna Letters*, 103.

⁷⁹ Izre'el, “The Amarna Glosses: Who Wrote What for Whom? Some Sociolinguistic Considerations” 106, 107, 108.

⁸⁰ Izre'el, “The Amarna Glosses: Who Wrote What for Whom? Some Sociolinguistic Considerations” 114-116.; Moran, *Amarna Letters*, 366.; Rainey, *The El-Amarna Correspondence*, 1:1248, 1250.

de Akadca kullanılmıştır. Ancak metinler üzerinde yapılan incelemeler bunlarda yazı, ses, söz dizimi ve düzeni bakımından Hurrice'nin tesirinin daha yoğun olduğunu ortaya koymuştur.

Amarna Çağı'nda yeni filizlenmeye başlayan ve sürekli güçlenme eğiliminde olan Amurrular'ın mektuplarında kullanılan dil için de Hurrice-Akadca kavramına benzer bir biçimde Kenanca-Akadca terimi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Hurri-Mitanni Mektupları'nda var olan Hurri tesirinin Amurru Mektupları'nda da yer aldığı bilinmektedir. Ancak buradaki Hurri tesirinin Hurri-Mitanni Mektupları'ndaki kadar yoğun olmadığı da belirtilmektedir. Amurruların mektuplarında Hurrice, Kenanca ve Akadca'nın kullanılmış olması Amurru nüfusu içinde bu üç dil grubunu konuşan insanların yaşadığını veya onların kültürel anlamda bu dillerin etki alanında kaldıklarını göstermektedir.

Amurru mektuplarında tespit edilen Kenanca ve Hurrice kullanımına bağlı olarak doğmuş olan Kenanca-Akadca ve Hurrice-Akadca tabirlerini Amarna Çağı'nın en önemli aktörlerinden biri olan Alaşia Krallığı'nın mektuplarında da görmek mümkündür. Bu durum Alaşia Krallığı'nın ticaretle uğraşmasından dolayı kozmopolit bir yapı özelliği sergilemiş olmasından kaynaklanmış olmalıdır.⁸¹ Bununla birlikte Alaşia mektuplarından EA 36 ve 37'nin⁸² Orta Babil Dönemi dil özelliklerine dair izler taşıdığı ifade edilmektedir.⁸³

Bu bilgiler ışığında bakıldığında dil etkileşimlerinin⁸⁴ geniş bir alanda söz sahibi olan devletlerin dillerinin ve kültürlerinin çeşitli toplumların bünyesinde yaşamış olmalarına bağlı olarak gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Nitekim Akadlıların geniş bir alanda yayılım göstermiş olmaları onların dilinin yüzlerce yıl farklı toplumlar tarafından kullanılmasına imkân vermiştir. Öte yandan Hurrice'nin ve çeşitli Kenan lehçelerinin yazışmalarda kullanılmış olması ise bu toplumların da nüfus veya güç bakımından Yakınoğu coğrafyasında çok etkili bir pozisyona sahip olmalarıyla açıklanabilir. Bu konuya kısaca değinmek gerekirse; köklü ve zengin bir kültürel

⁸¹ Philippa M. Steele, *Writing and Society in Ancient Cyprus*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 44. 148.

⁸² Bkz: Moran, *Amarna Letters*, 109-111. Ayrıca bkz: Hellbing Lennard, *Alasia Problems (Studies in Mediterranean archaeology)*, Göteborg: P. Åström Publishing, 1979.

⁸³ Rainey, *The El-Amarna Correspondence*, 1:11.

⁸⁴ Eski Yakınoğu toplumlarında yazı ve dil etkileşimi hakkında bkz: Yusuf Kılıç, "Eski Ön Asya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Temmuz 2009, sy.4.

geçmişe sahip olan Hurriler⁸⁵ dil ve kültür bağlamında Ön Asya toplumlarının kaderinde büyük tesirler bırakmışlardır. Ayrıca onların Mitannilerle birleşerek müstakil bir devlet vücuda getirmeleri ve Mitanni krallarının Amarna Yazışmaları'nda aktif bir biçimde yer almaları Hurri dilinin yazışmalarda etkin olmasını sağlamıştır. Kenan dillerinin Amarna tabletlerinde önemli bir oranda yer almaları ise Kenan Coğrafyasının⁸⁶ Mısır'a yakın olması ile açıklanabilir. Kenanca dili ise Amarna Çağı'nda Suriye, Lübnan, Filistin ve Fenike Bölgesi'nde konuşulmuştur. Bu dilin lehçelerinden Fenikece ve Ugaritçe⁸⁷ öne çıkmaktadır. Burada ayrıt edici husus ise Kenanca özellikler taşıyan sözcüklerin daha çok Akadca olduğudur. Bu durum ise mektupları yazan kâtiplerin ana dilinin Kenan dillerden biri olmasına bağlanmıştır.⁸⁸

Amarna Mektupları'nın dili ile alakalı diğer bir husus da yazışmalarda kullanılan üsluptur. Nitekim her mektupta özenle seçilmiş hitap şekli kullanılmıştır. Fakat itinayla yazılmış bu gösterişli cümlelerin çoğu benzer doğrultudadır. Amarna Çağı'ndaki kâtiplerin belli kalıplar çerçevesinde bu satırları kaleme almaları da bir başka ayrıntıdır. Mektupların üslubunu belirleyen en önemli husus ise tarafların birbirlerine karşı olan pozisyonudur. Nitekim eşit statüdeki devletlerin kralları birbirlerine “kardeşim”

⁸⁵ Hurri toplumunun Yakınoğu coğrafyasındaki varlığı konusu için bkz. Akın Bingöl, “Hurri’lerin Siyasi Organizasyonları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.6, sy.1 (2013): 116-117.

⁸⁶ Kenan kelimesi İbrani, Ugarit ve Fenike kaynaklarında ise *kn^cn* şeklinde geçmektedir. Mari, Biblos ve Tire arşivlerinden çıkarılmış olan Akadca çivi yazılı metinlerde ise *ki-na-aḥ-nu(m)* şeklinde hecelenmektedir. Alalah belgelerinde *ki-in-a-nim*, Asur ve Ugarit kaynaklarında *māt ki-na-ḥi* şeklinde geçtiği belirlenmiştir. Jo Ann Hackett, “Canaan”, *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Vol. I, (Ed. Eric M. Meyers), New York-Oxford: Oxford University Press, 1997. 408, 409.; Wallenfels (ed.), *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students*, 1:137, 138.; Ayrıca burada yaşayan toplumlar hakkında geniş bilgi için bkz: Jonathan M. Golden, *Ancient Canaan and Israel New Perspectives*, Santa Barbara: Abc-Clio, 2004.; Çalışmamıza konu olan Amarna Mektupları'nda ise Kenan memleketi pek çok yerde şu şekilde geçmektedir: “*KUR Ki-na-aḥ-ḥi*”, bkz: EA 367: Rainey, *The El-Amarna Correspondence*, 1:1248.

⁸⁷ Kenan dilleriyle bağlantılı olan Ugaritçe yazılmış belgeler Amarna Arşivi'yle zamansal açıdan örtüşmesinden dolayı büyük bir önem arz etmektedir. Ugarit'te bulunan bu arşiv yaklaşık olarak MÖ 1365-1200 yılları arasına tarihlenmektedir. Amarna Çağı'nın da MÖ 1390-1322 arasında yaşandığı göz önünde bulundurulduğunda iki arşivin bilgilerinin birbirini tamamlar nitelikte olduğu söylenebilir. Bu iki arşivin de MÖ 14 yüzyılda Akdeniz Dünyasında meydana gelen olayları aydınlatıcı mahiyette olduğu anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra Emar'dan çıkarılan çivi yazılı belgeler de aynı zaman dilimindeki gelişmeler hakkında önemli bir arşiv kaynağı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Kenancaya bağlı olan lehçelerin içinde en önemlilerinden biri olan Fenike dilinin ise MÖ 12 yy. ile MS 4. yy. arasında tarihleniyor olması bu dille yazılmış olan belgelerin daha çok Tunç Çağı'nın sonu ile Demir Çağına dair bilgiler içermesi anlamına gelmektedir. Yine Kenan bölgesi dillerinden olan İbranice ise tam anlamıyla MÖ 10. yy'dan itibaren kitabelerde yer almaya başlamıştır. Halayaqa, *A Comparative Lexicon of Ugaritic and Canaanite*, 19.

⁸⁸ Izre'el, “The Amarna Glosses: Who Wrote What for Whom? Some Sociolinguistic Considerations” 102.

şeklinde hitap ederken,⁸⁹ küçükler efendim, kralım, güneşim, tanrım gibi kendilerinin muhtaçlığının birer yansıması olan çeşitli gösterişli hitap şekillerini kullanmışlardır. Mısır firavunlarının mektuplarında da bu hitap şeklinin mektubun yazıldığı yöne uygun olarak değiştiği görülmektedir. Mısır firavununun Babil'deki Kassit/Karaduniyaş kralı Kadaşman-Enlil'e yazmış olduğu EA 1 buna en güzel örnektir.⁹⁰

Metnin Transkripti:

1- [a-n]a ¹Ka-dá-aš! -ma-an-En-líl šâr KUR Ka-ra-an-du-n[i]-še!

2- ¹ŠEŠ⁹¹ -ia qí-bí-ma um-ma ¹Ni-ib-mu-a-re-a LUGAL GAL

3- šâr KUR Mi-iş-ri-i KI ŠEŠ-ka-ma ...⁹²

Metnin Tercümesi:

1-3) Benim kardeşim olan Karaduniyaş memleketinin kralına söyle Nibmu 'are 'a, (III. Amenhotep)⁹³ Mısır memleketinin büyük kralı senin kardeşindir⁹⁴

Bununla birlikte firavundan vasalına gönderilen mektuplarda ise efendi ile hizmetkârın farkı vurgulanmıştır. Metnin hasarlı olmasından dolayı gönderen ve alıcısının isminin tespit edilemediği fakat Mısır'dan Ammiya şehrinin yöneticisine yollandığı belirlenmiş olan EA 99'da bu vasala açıkça “*senin kralın*” şeklinde yazıldığı ve ardından da onun yapması gereken şeyler (kızını kralın için hazırla, gümüş, semiz atlar, at arabaları vb. istekler) sıralanmaktadır.⁹⁵ Bunun yanında Mısır firavununun Amurru kralı Aziru'ya göndermiş olduğu mektubunda da “*senin efendin*” şeklinde bir ifade geçmektedir.⁹⁶ Bunlardan farklı olarak Mısır firavununun daha yumuşak bir dille

⁸⁹ Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:107, 795.; Wayne Horowitz, “The Amarna Age Inscribed Clay Cylinder from Beth-Shean”, *The Biblical Archaeologist*, Vol. 60, No. 2 Jerusalem (Jun., 1997), 98.

⁹⁰ Moran, *Amarna Letters*, 1.

⁹¹ ŠEŠ= Sumerce olup bunun Akadca'daki karşılığı *ahu*'dur. Her iki kelime de “erkek kardeş” anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Amarna tabletlerinde bu anlama denk gelen [ZAG] ifadesi kullanılmıştır. Bkz: Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:1275.; Jeremy Black, Andrew George, Nicholas Postgate (eds.) *A Concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 2000, 8. ; ŠEŠ ile ilgili olarak bkz: Daniel A. Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, Create Space Independent Publishing Platform, June 2011, 40, 47. ; Abraham Hendrik Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, (Doctoral Thesis), Leiden: Leiden University, 2010, 103. ; Dietz Otto Edzard, *Sumerian Grammar*, Leiden-Boston: Brill, 2003, 31. ; John L. Hayes, *A Manual of Sumerian Grammar and Text*, Malibu: Undena Publications, 2000, 310, 311, 337, 427.

⁹² Bkz: Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:58.

⁹³ Bkz: EA 162, Moran, *Amarna Letters*, 248.

⁹⁴ Bu kişi III. Amenhotep'tir. Bkz: Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:14,15.

⁹⁵ Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:59.

⁹⁶ Moran, *Amarna Letters*, 171.; Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:546, 547.

⁹⁷ Bkz: EA 162, Moran, *Amarna Letters*, 248.

hitap ettiği vasalların olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim EA 367 numara ile bilinen mektupta “Akšapa memleketinin adamı İntaruta’ya” manasına gelen “a-na ¹In-tar-ú-tá LÚ URU Ak-ša-pa” ifadesi dikkat çekicidir. Gerçekten vasallara yazılan mektuplara bakıldığında bunların genelinde “Mısır’ın muhteşem kralı, senin efendin, kralın” gibi övgü dolu giriş cümleleri göze çarparken, Endaruta’ya (In-tar-ú-tá)⁹⁷ yazılan mektupta neden böyle bir girişin tercih edildiği bilinmemektedir.⁹⁸

Bu bilgilerin ardından yazışmaların hazırlanması ve gerektiğinde de alıcısına teslim edilmesinden sorumlu olan kâtipler ve elçiler hakkında da bilgi vermek faydalı olacaktır. Gerek Mısır’da gerekse diğer devletlerde yazışma tekniklerinden anlayan ve bu dönemde uluslararası geçerliliği olan dilleri bilen kâtiplerin ve elçilerin istihdam edildiği düşünülmektedir. Amarna Arşivi’nin bulunduğu alanda “Yazmanların Ofisi” adlı bir bölümün olması ve bunun sarayla iç içe geçmesi kâtiplerin Mısır bürokrasisinde önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca mektupların pek çoğunda tabletleri getirip götürülen elçilerden bahsedildiği de görülmektedir.⁹⁹ Diğer taraftan Amarna Mektupları’nda özellikle kâtiplerin ve elçilerin fazla bekletilmemesi, geç gönderilmemesi, iyi muamele edilmesi gibi konular üzerinde de durulmuştur. Bunun sebebi çeşitli dilleri bilen ve yazışma jargonundan anlayan bu tip insanları bulmanın zorluğunun yanında, elçilerin ve kâtiplerin yazışmalar esnasında en detaylı bilgilere vakıf olmaları ve böylece bir devrin sırdaşları oldukları da düşünülebilir. Öyle ki evlilik meselelerinden gönderilen hediyelere ve kralların birbirleri hakkında söyledikleri sözlere varıncaya kadar daha pek çok konuda bilgi sahibi oldukları görülmektedir.¹⁰⁰

7. Amarna Tabletleri’nin Tasnifi

Eskiçağ literatüründe Amarna Tabletleri’ni ifade etmek için EA kısaltması kullanılmaktadır. Bu adlandırma J. A. Knudtzon’un *Die El-Amarna Tafeln* adlı eserinde ifade bulduktan sonra çoğu bilim insanları tarafından kabul görmüş ve Amarna

⁹⁷ Bu kralın adının W. L. Moran’da “Endaruta”, Rainey’de ise “İntarútá” olarak iki farklı şekilde yazıldığı görülmektedir. Bkz ve karşılaştırınız: EA 367, Moran, *Amarna Letters*, 364.; Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:1248, 1249.

⁹⁸ Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:1248.

⁹⁹ Oylum Gülmez Dinç, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Babil Diplomatik İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2019, 60, 61.

¹⁰⁰ Bu konuda bkz: EA 31, Rainey, *The El- Amarna Correspondence*, 1:327, 329.; Ayrıca Arzava Kralı’nın kızının Mısır’a gelin gitmesinin ardından bir elçisini buraya gönderdiği ve kızın başına yağ sürmesi için elçisine izin verilmesini istediği anlaşılmaktadır. Harry A. Hoffner, *Letters from the Hittite Kingdom*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2009, 274.

Tabletleri için kalıp haline gelmiştir. Ayrıca Knudtzon'un söz konusu eserinin yayınlanması ilim camiasında büyük yankı uyandırmış ve Geç Tunç Çağı, Bereketli Hilal, Mezopotamya, Kıbrıs, Anadolu, Mısır ve Doğu Akdeniz kıyısının tarihi ve coğrafyasına dair çalışma yapanlar için bir başucu kaynağı olmuştur.¹⁰¹

Bu eserde Amarna Tabletleri'nin iki temel sistem üzerinde tasnif edildiği görülmektedir. Birinci grupta “*Mısır'a eşit olan ya da daha az eşitlik statüsünde olan yabancı güçler*” yer almaktadır. Bunlar Yakındoğu haritasında saatin tersi yönünde *Babil* (EA 1-14) *Asur* (EA 15-16), *Mitanni* (EA 17, 19-30), *Hitit* (EA 41-44), *Arzava* (EA 31-32) ve *Alaşia* (EA 33-40) olarak sıralanmıştır. Diğer grup ise “*Suriye-Filistin bölgesindeki siyasi yapılar olup çoğunlukla Mısır'ın vasallarıdır.*” Amarna Tabletleri'nin bu bölümü Doğu Akdeniz coğrafyasının kuzey kısmından başlanarak aşağı doğru inen bir hat takip edilerek tasnif edilmiştir. Knudtzon'un hazırlamış olduğu bu düzenleme paleografiye dayalı olarak yapılmış olduğundan oldukça başarılı kabul edilmiştir. Bununla birlikte Knudtzon her bir grup için (örneğin Babil veya Hitit mektupları gibi) bir kronolojik düzen yapmayı da denemiştir.¹⁰²

Öte yandan M. Liverani de Amarna Tabletleri için bir kısaltma ifadesi ortaya atmıştır. Onun Amarna Mektupları'nı temel aldığı “*Le lettere di el-Amarna*” adını taşıyan iki ciltlik kitabında mektuplar için LA (Lettere Amarna) kısaltması kullanılmıştır. Ancak Liverani'nin ortaya attığı bu kısaltma yaygın kullanılmamıştır. Liverani'nin eserinin ilk cildi vasallara, ikinci cildi ise büyük devletlere ayrılmıştır. Büyük devletler Babil ile başlatılmış, Asur ve Mitanni ile devam etmiş buradan da Anadolu'ya geçilmiştir. Arzava ile başlayan kısım ise Hititler ile sona ermiştir. Sonraki bölüm de Alaşia / Kıbrıs mektupları ile devam edilmiştir. Bununla birlikte vasallara ait mektuplar Filistin bölgesinden Gazze mektupları ile başlanmıştır. Ardından mektup gönderen şehirler kuzeye doğru bir düzen takip edilerek ele alınmıştır. Örneğin bu cildin son kısmında Asi Nehri bölgesinde yer alan şehirlerin (Kadeş, Qatna, Tunip vb.) mektuplarına yer verilmiştir.¹⁰³

¹⁰¹ Rainey, *The El-Amarna Correspondence*, 1:xi.

¹⁰² Moran, *Amarna Letters*, xvi, xvii.

¹⁰³ Bkz: Mario Liverani, *Le lettere di el-Amarna. 1. Le lettere dei {{Piccoli Re}}*, Testi del Vicino Oriente Antico, Brescia: Paideia Editrice, 1998 ve Mario Liverani, *Le lettere di el-Amarna 2. Le lettere dei {{Grandi Re}}*, Testi del Vicino Oriente Antico, Brescia: Paideia Editrice, 1999.

Sonuç

Sosyal bir varlık olan insanoğlu bir arada yaşama isteğinin verdiği bir dürtü sayesinde devlet denilen siyasi yapıyı ortaya koymuştur. Ayrıca kendinde var olan sosyalleşme, iletişim kurma ve ortak hareket edebilme kabiliyeti geliştirdiği siyasi teşekküllere de yansımış ve zamanla sayısı artan bu teşekküller karşılıklı gereksinimlerini gidermek adına çeşitli yollarla birbirleriyle iletişim kurmaya başlamışlardır. Devletlerin birbiriyle olan iletişimime ise kısaca diplomasi denilmiştir. Çalışmamıza konu olan Amarna Çağı ise Eski Yakınoğu coğrafyasında diplomatik ilişkilerin ilk defa en yoğun biçimde yaşandığı bir evre olarak göze çarpmaktadır. Mısır'da III. Amenhotep'in iktidarı ile başlayan Amarna yazışmaları oğlu ve halefi IV. Amenhotep (Akhenaten) zamanında da devam ederek sonraki firavun Tutankhamon döneminde ise sona ermiştir. Mısır aslında Amarna Çağı'nın yaşandığı MÖ 14 asırda, Yeni Krallık Dönemi'nin başlarındaki gücünü kaybetmeye başlamıştır. Yazışmalardan anlaşıldığına göre Mısır firavunları zayıf geçen bu süreci devrin büyük devletleri ile diplomatik ilişkiler geliştirerek bir nevi gizlemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Amarna Çağı firavunları Yakınoğu coğrafyasındaki kralların ülkesinden güzel kadınları haremlerine almaya çalışmışlar, bunun karşılığında ise onlara altın başta olmak üzere çeşitli hediyeler vermişlerdir. Öte yandan Amarna mektuplarından krallar arasındaki hediyeleşmelerin karşılıklılık esasına göre yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Mısır firavunlarının hediyeleşmeler konusunda büyük ölçüde eşitlik esasına uyduğu görülmektedir. Ancak muhatap kralların Mısır sarayından prensesleri istemeleri durumunda firavunların buna uymadıkları ve kızlarını başka ülkelere gelin olarak göndermedikleri görülmektedir. Dolayısıyla Mısır firavunları yazışmalarda muhataplarına “kardeşim” diyerek diplomatik temaslarda bulunmuş olsalar dahi onların bazı konularda eşit davranmadıkları da Amarna diplomasinin farklı bir yönünü göstermektedir. Bu çalışmada görece eşit olan devrin büyük devletleri Mısır, Hitit, Babil, Mitanni, Asur, Arzava, Alaşia ile Suriye-Filistin coğrafyasında yer alan küçük şehir devletlerinin katılımıyla gerçekleşen Amarna diplomasinin ne olduğuna değinilmiştir. Krallar ve bazen de onların eşleri ve devlet adamlarının da dâhil olmasıyla gerçekleşen bu diplomasi trafiği sayesinde Eski Yakınoğu'nun tarihi hakkında bilgi veren arşivlerden biri oluşmuştur

Kaynaklar

BENNETT, J., “The Restoration Inscription of Tut'ankhamūn”, *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 25, No. 1, Sage Publications, (1939): 8-15.

BERGSTRÄSSER, G., *Sami Dilleri Tarihi*, çev. H. Kılıç-E. Tanrıverdi, İstanbul: Anka Yayınları, 2006.

BIETAK, M., *Avaris The Capital of Hyksos Recent Excavations at Tell el Dab^ca*, London: British Museum Press, 1996.

BİNGÖL, A., “Hurri’lerin Siyasi Organizasyonları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, sy.1 (2013): 115-133.

BLACK, J., GEORGE, A., POSTGATE, N., (Edts.) *A Concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 2000.

BOOTH, C., *The Boy Behind the Mask Meeting the Real Tutankhamun*, Oxford: Oneworld Publications, 2007.

BREWER, D. J. ve TEETER, E., *Mısır ve Mısırlılar*, çev. N. Uzun, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2011.

BRYCE, T. ve RESS J. B., *Atlas of the Ancient Near East From Prehistoric Times to the Roman Imperial Period*, New York and London: Routledge, 2016.

BRYCE, T., *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia the Near East from the Early Bronze Age to the Fall of The Persian Empire*, New York: Routledge, 2009.

BUDGE, E. A. W., *Amulets and Superstitions*, London: Oxford University Press, 1930.

CARR, D. M., *Writing on the Tablet of the Heart Origins of Scripture and Literature*, London: Oxford University Press, 2005.

ÇOBAN, H., “Arami Göçleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 29, (2011): 91-102.

DEMİREL, S., “M.Ö. II. Binyıl Batı Anadolu’sunda Yer Alan Arzava Ülkeleriyle İlgili Coğrafik Değerlendirme” *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, sy.5, (2012): 215-226.

DESPLANCQUES, S., *Antik Mısır*, çev. İ. Yerguz, Ankara: Dost Kitabevi, 2006.

EDZARD, D. O., *Sumerian Grammar*, Leiden-Boston: Brill, 2003.

FOSTER, B. R., *Before the Muses an Anthology of Akkadian Literature*, Bethesda, Maryland: CDL Press, 2005.

FOXVOG, D. A., *Introduction to Sumerian Grammar*, Create Space Independent Publishing Platform, June 2011.

GOLDEN, J. M., *Ancient Canaan and Israel New Perspectives*, Santa Barbara: Abc-Clio, 2004.

GÖKÇEK, L. G., *Asurlular*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015.

GÜLMEZ DİNÇ, O., *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Babil Diplomatik İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2019.

HACKETT, J. A., “Canaan”, *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, Vol. I*, (Ed. Eric M. Meyers), New York-Oxford: Oxford University Press, (1997): 408-409.

HALAYAQA, I. K. H., *A Comparative Lexicon of Ugaritic and Canaanite*, Münster: Ugarit-Verlag, 2008.

HAYES, J. L., *A Manual of Sumerian Grammar and Text*, Malibu: Undena Publications, 2000.

HETZRON, R., (edt.), *The Semitic Languages*, New York and London: Routledge, 1997.

HOFFNER H. A., *Letters from the Hittite Kingdom*, Atlanta: Society of Biblical Literature, 2009.

HUEHNERGARD, J., PAT-EL, N., (Edts.), *The Semitic Languages*, London and New York: Routledge, 2019.

IZRE'EL, S., "The Amarna Glosses: Who Wrote What for Whom? Some Sociolinguistic Considerations", *Israel Oriental Studies 15*, (Edts. Shlomo Izre'el, Rina Drory) Leiden: Brill, (1995): 101-122.

JAGERSMA, A. H., *A Descriptive Grammar of Sumerian*, (Doctoral Thesis), Leiden: Leiden University, 2010.

KAĞNICI, G., "Kral Yazıtlarındaki Propaganda Biçimleri: Er Hanedanlar Döneminden Eski Babil'in Sonuna Kadar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy.27, (2017): 125-135.

KAUFMAN, S. A., "Aramaic", *The Semitic Languages*, (edt. R. Hetzron), New York and London: Routledge, (1997): 114-130.

KILIÇ, Y., "Eski Ön Asya Toplulukları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy.4, (Temmuz 2009): 122-151.

KILIÇ, Y., ESER, E. "Urartu Yazıtları Işığında Din-Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Not", *Pamukkale Üniversitesi Belgi Dergisi*, sy.12, Denizli (2016): 268-289.

KILIÇ, Y., BAŞOL, S., ESER, E. "Mira-Kuwallia'dan Miryokefalon Zaferi'ne Çivril ve Yöresi", *Çivril Tarihi ve Miryokefalon Zaferi*, (Ed. Yusuf Kılıç, Turgut Tok), Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 11-38, Denizli 2020.

KUHRT, A., *Eskiçağ'da Yakındoğu MÖ 3000-330, cilt 1*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

LENNARD, H., *Alasia Problems (Studies in Mediterranean archaeology)*, Göteborg: P. Åström Publishing, 1979.

LIVERANI, M., *Le lettere di el-Amarna 2. Le lettere dei {{ Grandi Re}}*, Testi del Vicino Oriente Antico, Brescia: Paideia Editrice, 1999.

LIVERANI, M., *Le lettere di el-Amarna. 1. Le lettere dei {{ Piccoli Re}}*, Testi del Vicino Oriente Antico, Brescia: Paideia Editrice, 1998.

LIVERANI, M., *The Ancient Near East History, Society and Economy*, New York and London: Routledge, 2014.

MALLETTE, K., “Lingua Franca”, *A Companion to Mediterranean History*, (Edts. P. Horden-S. Kinoshita), Oxford: Wiley Blackwell, (2014): 330-344.

MERTZ, B., *Temples, Tombs, and Hieroglyphs: A Popular History of Ancient Egypt*, Harper Collins (e-book), 2007.

MORAN, W. L., *Amarna Letters*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1992.

MYNÁŘOVÁ, J., *Language of Amarna- Language of Diplomacy Perspective on the Amarna Letters*, Czech Institute of Egyptology Faculty of Arts, Prague: Czech Institute of Egyptology, 2007.

PETRI, W. W. F., *Tell El Hesi (LACHIS)*, Published For The Committee of The Palestine Exploration Fund London 1891.

PRITCHARD, J. B., (edt.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton: Princeton University Press, 1969.

RAINEY, A. F., *Canaanite in the Amarna Tablets A Linguistic Analysis of The Mixed Dialect Used By The Scribes From Canaan Vol. I-IV*, Leiden, New York, Köln: Brill, 1996.

RAINEY, A. F., *The El- Amarna Correspondence 2 vol set, A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets, Vol 1*, HdO 110, Ed.; William M. Schniedewind, Leiden-Boston: Brill, 2015.

REEVES, N., *Akhenaten: Egypt's False Prophet*, Thames & Hudsons, (e-book), 2019.

SHAW, I., ve NICHOLSON P., *Dictionary of Ancient Egypt*, London: British Museum Press, 2003.

SILVERMAN, D. P., WEGNER, J.W., WEGNER, J. H., *Akhenaten and Tutankhamun Revolution and Restoration*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archeology and Antropology Publishing, 2006.

SPALINGER, A. J., *War in Ancient Egypt: The New Kingdom*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2005.

STEELE, P. M., *Writing and Society in Ancient Cyprus*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

STEVENS, A., "The Archaeology of Amarna", Oxford Handbooks Online, (<http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935413.001.0001/oxfordhb-9780199935413-e-31>., Online Publication Date: Mar 2015.) (22.05.2018).

WALLENFELS, R. (ed.), *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students*, New York: Charles Scribner's Sons, 2000.

WILKINSON, T., *Eski Mısır M.Ö. 3000'den Kleopatra' ya Bir Uygarlığın Tarihi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları, 2013.

YILDIRIM, N, *Filolojik Belgeler ve Arkeolojik Bulgular Işığında Eskiçağ'ın Çocuk Kralları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017.

YOUNGBLOOD, R., "Amorite Influence in a Canaanite Amarna Letter (EA 96)", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No.168 (Dec. 1962): 24-27.

ZIKMUNDOVÁ, E., *English As A Lingua Franca: Theory And Practical Implications*, (Bakalářská práce), Plzeň: Západočeská Univerzita v Plzni Fakulta Filozofická, 2016.

İnternet Siteleri

<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935413.001.0001/oxfordhb-9780199935413-e-31>. (22.05.2018).

http://www.amarnaproject.com/pages/recent_projects/excavation/map.shtml. (20.06.2018).

<https://www.britannica.com/biography/Flinders-Petrie>; (5.07.2018).

http://www.newworldencyclopedia.org/entry/William_Matthew_Flinders_Petrie (5.07.2018).

<http://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/archaeology/petriedigsindex.html>. (5.07.2018).

<http://ancientneareast.tripod.com/Hasi.html>. (27.05.2018).

<https://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/24.2.12/>. (22.06.2018).

<https://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/24.2.11/> (22.06.2018).

<http://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/amarna/cuneiform2.html>.(22.06.2018).